

OPEN ACCESS

*Corresponding author

Huseein Omer Hamadameen
huseein.hamadameen@su.edu.krd

RECEIVED: 22/06/2025

ACCEPTED: 18/08/2025

PUBLISHED: 15/12/2025

وینەى داستانى (له یله و مه جنون) له شیعری شاعیرانی کلاسیکی کوردیدا، به نمونەى جه بار ئاغای کانی

حوسین عمر حمدامین / بهشی کوردی، کۆلیژی پەرودەردەى بنه پەرتی، زانکۆی سه لاهه ددین، هه ولیر،

هه ریمی کوردستان / عیراق

به کر شاکر عه بدوللا / بهشی کوردی، کۆلیژی پەرودەردەى بنه پەرتی، زانکۆی سه لاهه ددین، هه ولیر،

هه ریمی کوردستان / عیراق

پوخته

داستان وهک ژانریکی ئه ده بی. بریتییه له شیعریکی درێژو کیشدارو خاوهن موسیقای تاییهت، که میژووی پروداوهکان به سه رهاتی پاله وانان و نازیه تی گهل و نه ته وهکان به شیوه یه کی ئه ده بی و جیاواز له قسه ی ئاسایی ده گیردیه وه، داستانی کوردی به شیکێ گرنگ و په سه نی ئه ده بی کوردیه که په گی قوولی له میژووی کولتووری کوردیدا هه یه. له کونه وه شاعیرانی کورد داستانیان وهک میراتیکی کولتووری به کارهیناوه بۆ گه رانه وهی چیرۆکی قاره مانیه تی، عه شق، ململانی نیوان هۆز و عه شیرته کان. له دیالیکته کانی (گۆران، لوری، کرمانجی سه روو، کرمانجی خواروو) به شیکێ سه ره کی ئه ده به که پیکدینیت و به شیوه ی مه سه نه ی نوسراوه ته وه. داستانه کانی وهک : (مه م وزین) ی خانی و (خه ج و سیامه ند) و (قه لای دهم) له به ناو بانگترین نمونه کانی. ئه م توێژینه وه به ناو نیشانی (وینەى داستانى (له یله و مه جنون) له شیعری شاعیرانی کلاسیکی کوردیدا، به نمونەى جه بار ئاغای کانی)، له پوخته به زمانه کانی (کوردی، عه ره بی، ئینگلیزی) و پیشه کییه ک و دوو به ش پیکهاتوووه. له کۆتاییدا به چه ند خالیکی ئه نجامه کانی توێژینه وه که خراوه ته روو، ئینجا ئه و سه رچاوانه ی بۆ توێژینه وه که سوودمان لێوه رگرتووه ن به پێی سیسته می هار قارد له لیستی سه رچاوه کان دانراون. ئه م توێژینه وه به ناو نیشانی (وینەى داستانى (له یله و مه جنون) له شیعری شاعیرانی کلاسیکی کوردیدا، به نمونەى جه بار ئاغای کانی)، له پوخته به زمانه کانی (کوردی، عه ره بی، ئینگلیزی) و پیشه کییه ک و دوو به ش پیکهاتوووه. له کۆتاییدا به چه ند خالیکی ئه نجامه کانی توێژینه وه که خراوه ته روو، ئینجا ئه و سه رچاوانه ی بۆ توێژینه وه که سوودمان لێوه رگرتووه ن به پێی سیسته می هار قارد له لیستی سه رچاوه کان دانراون.

وشه سه ره کییه کان:

داستان

میژووی ئه ده ب

له یله و مه جنون

کانی

About the Journal

Zanco Journal of Humanity Sciences (ZJHS) is an international, multi-disciplinary, peer-reviewed, double-blind and open-access journal that enhances research in all fields of basic and applied sciences through the publication of high-quality articles that describe significant and novel works; and advance knowledge in a diversity of scientific fields. <https://zancojournal.su.edu.krd/index.php/JAHS/about>

1- پیشه‌کی:

ئەگەر لاپەرەکانی میژووی ئەدەبی کوردی و بەتایبەتی ئەدەبی فۆلکلۆریەکی هەلبەدەینەوه، ئەوا دەبینین چەندین داستان و چیرۆک بە گشتی و چیرۆکی دلداری بەتایبەتی دەکەونە بەرچاو، لەوانیە رووداوەکانی روویاندایی و لەوانەشە نووسەر، یان شاعیر لە ئەندیشەیی خۆی دروستی کردبێت، یان رووداوەکانی لە خەلگی بیستی و سەر لەنوی رووداوەکانی ریکخستیی و بە شیعەر، یان بە پەخشان و بەو شیوازانی، کە خۆی گفتوگۆی پیکردووە بیرازینیتەوه. بۆیە هاتوین لە لیکۆلینەوهدا تیشک دەخەینەسەر داستان لە ئەدەبی کوردی، بەتایبەتی داستانی (لەیلە و مجنون) لای (کانی شاعیر)، لەگەڵ شیکردنەوهی لایەنی روخسار و ناوەرۆکەکی.

أ- سنووری توێژینەوه:

سنووری ئەم توێژینەوهیە لە رووی بابەتەوه سنوورداری دەبێت بە شیکردنەوهی داستانی "لەیلە و مەجنون" ی جەبار ئاغای کانی. ئەم سنووردارییەش دەرفەت دەئافرینیت بۆ ئەوهی توێژینەوهکە بکاتە توێژینەوهیەکی ورد لە بارەیی ئەو داستانە کوردییە.

ب- هۆکاری هەلبژاردنی بابەت:

هۆی هەلبژاردنی ئەم بابەتەم بۆ ئەوه دەگەرێتەوه، کە داستان ژانریکی گرنگە لە ئەدەبدا. پێویستە بە ووردی لیکۆلینەوه بگەین و بزاین داستان (لەیلە و مجنون) ی (کانی) چۆنە شیبکەینەوه و سوودیش بە خوینەر بگەینین بۆ شارەزابوون لە ژانریکی گرنگی وەک داستان، بەتایبەتیش داستانی (لەیلە و مەجنون) ی (کانی شاعیر) لە ئەدەبی کوردیدا.

پ- گرنگی و باهەخی توێژینەوه:

گرنگی و باهەخی ئەم لیکۆلینەوهیە لەوه‌دایە، کە بابەتیکە پەيوەندی بە ژانریکی گرنگی ئەدەبی هەیه، کە (داستان) ه داستانیش یەکیکە لە گرنگترین ژانرە ئەدەبیەکان، چونکە رۆلێکی بەرچاو لە لیکۆلینەوه ئەدەبیەکاندا دەگیریت. ئەم ژانرە ئەدەبیە، بە شیوه‌یه‌کی فراوان لە نیشاندانی لایەنەکانی بەهیزی نەتەوه رەنگی داووتەوه، وەک: لایەنی (میژوویی، کۆمە‌لایەتی، کۆلتووری) نەتەوه‌کان لەسەر دەمە جیاوازه‌کاندا. داستان وەک ئاوێنەیه‌که رەنگدانەوهی ژیانی مرۆف و کیشەکانی بە شیوه‌یه‌کی هونەری و جوان رەنگ دەکات. لە رووی شیوازەوه داستان دەرفەتی ئەوه بە نووسەر دەدات، کە بیرو و راوه‌سته‌کانی خۆی بە شیوه‌یه‌کی ناراستەوه‌خۆ بە خوینەر بگەینیت. لە لیکۆلینەوه ئەدەبی یەکاندا شیکردنەوهی داستان رینگە بە لیکۆلەر دەدات لە میژوویی رووداوەکان تیگیات. هەروەها داستان وەک سەرچاوه‌یه‌کی گرنگ بۆ لیکۆلینەوه لە میژوویی قارەمانیەتی و پالەوانیەتیەکان بەکار دێت. زۆربەیی داستانەکان رووداو و بەسەر هاتە گەورەکانی کۆمە‌لگا دەخەنە‌روو. بەهۆی ئەم‌هوه میژوویی ئازایەتی و دلداری و سوڤیگەری گەله جیاوازه‌کان دەپارێزیت. ئەمە جگە لەوهی، کە داستان سەرچاوه‌یه‌کی دەوله‌مەندە بۆ تیگە‌یشتن لە میژوویی نەتەوه‌یی و ئاینی و کۆمە‌لایەتی و کۆلتووری کۆمە‌لگاکان لە کات و سەر دەمە جیاوازه‌کاندا.

ت- میتۆدی توێژینەوه:

لەبەر ئەوهی لیکۆلینەوه‌که‌مان پەيوەستە بە هەردوو لایەنی تیوری و پراکتیکی، هەر بۆیە میتۆدی (وه‌سفی شیکاری) مان لە شیکردنەوهی دەقه‌کاندا بەکاره‌یناوه، ئەمەش بە مەبەستی زیاتر ناساندنی داستانی (لەیلە و مەجنون) ی (کانی شاعیر) لە ئەدەبی کوردیدا.

ج- پیکهاتەیی توێژینەوه:

ئەم لیکۆلینەوه‌یه لە پیشە‌کیه‌ک و دووبەش پیکهاتووه، لە بەشی یەکه‌مدا: دوو تەوه‌ر لەخۆ ده‌گریت : یەکه‌م زاراوه و چه‌مک و پیناسەیی داستان. تەوه‌ری دووهم میژوویی داستان لە ئەدەبی کوردیدا بەپێی دیالیکتەکانی زمانی کوردی، بەشی دووهمیش هەمووی پراکتیکیه‌و تاییه‌تە بە داستانی (لەیلە و مەجنون) ی (کانی شاعیر)، کە تیایدا پوخته‌و روخسار و ناوەرۆکی داستانە‌که‌ لای (کانی) دەخەینە‌روو، دواتر ئەنجامی لیکۆلینەوه‌که‌ لەچەند خالیکیدا کورتکراوه‌تەوه، لە کۆتاییدا لیستی سەرچاوه‌کان بەپێی ریزبەندی ئەلفویتی کوردی ریز کراون.

2- سه‌ره‌تايه‌ك له‌بارهي (داستان)هوه

1-2 زاراوه و چه‌مك و پيتاسهي داستان:

بۆ ليكۆليني هوه له بنه‌ماو تايه‌تايه‌كاني هه‌ر ره‌گه‌زيكي ئه‌ده‌بي، پيويسته به قوولي بچينه ناو تايه‌تمه‌نديه‌كاني ئه‌و ره‌گه‌زه ئه‌ده‌بييه، چونكه خاله هاوبه‌ش و جياوازه‌كاني هه‌ر ره‌گه‌زيك له‌گه‌ل ره‌گه‌زه‌كاني تر دا جياوازن، ئه‌مه‌ش يارمه‌تيمان ده‌دات باشتر له ره‌گه‌زه‌كان بگه‌ين وه‌ك ژانريكي سه‌ره‌به‌خۆ مامه‌له‌يان له‌گه‌لدا بگه‌ين. داستانيش وه‌ك ژانريكي ئه‌ده‌بي، كه يه‌كيكه له كوئرتين ژانره‌كاني ئه‌ده‌ب، له سه‌ره‌تاي ميژووي پيدا بووني مرؤفايه‌تايه‌هوه پيدا بووه. هه‌روه‌ها گه‌ليك زاراوه‌ي تايه‌ت به‌خۆي هه‌يه وه‌ك له‌خواره‌وه باسيان ده‌كه‌ين.

1-2-1 : زاراوه‌ي داستان :

زاراوه‌ي داستان له ئه‌ده‌بدا گرنگيه‌كي تايه‌تي هه‌يه، به‌شيك ي سه‌ره‌كويه له كۆلتوري نه‌ته‌وه‌يي گه‌لان ، ئه‌م زاراوه‌يه له رووي زمانه‌وانيه‌وه چه‌ندين واتاو به‌كاره‌يتاني جياوازي هه‌يه، كه پيويسته له روانگه‌ي زمانه‌واني و ئه‌ده‌بييه‌وه لتي بكوئينه‌وه، هه‌روه‌ها پيويسته په‌يوه‌ندي نيوان زاراوه‌ي داستان و زاراوه‌ها وواتاكاني ديكه شيبكه‌ينه‌وه و كارگه‌ري ئه‌م زاراوه‌يه له‌سه‌ر ئه‌ده‌ب و په‌ره‌سه‌ندي بخه‌ينه‌پوو.

هه‌ر گه‌ل و نه‌ته‌وه‌يه‌ك بۆ وشه‌ي داستان زاراوه‌ي تايه‌ت به‌خۆي هه‌يه، داستانيش ((له وشه‌ي (EPOS) ي يوناني وه‌رگيراووه به‌رامبه‌ر به وشه‌ي (EPICUM) لاتيني به‌كارديت، له زماني ئينگليزي دا زاراوه‌ي (EPIC) ي بۆ به‌كارده‌هينن، هه‌روه‌ها له فه‌ره‌نسي (EPOPEE) و له ئه‌لماني (EPOS) ي بۆ به‌كارده‌هينن، له زماني عه‌ره‌بيدا زاراوه‌ي (المحمه‌ي) بۆ به‌كارده‌هينن، كه واتاي شه‌رو كوشتارو خوئيريزي ده‌دات، فارسه‌كانيش به‌رامبه‌ر داستان زاراوه‌ي (حماسه) به‌كارده‌هينن، كه به فه‌تح يه‌كه‌م و دووهم واتاي نازايه‌تي و دليري ديته، له زمانيشدا به ماناي (سه‌ختي له كارو ئيش) و (نازايه‌تي و جواميري) و (حماس) به واتاي دلير و دلاوه‌ر بوو)) (حوسين، 2018، 191). له‌م رووه‌وه: دكتور عيزه‌دين مسته‌فا ره‌سول ده‌ليته: ((ئيپوس) به يوناني ماناي (وشه‌و) (چيروك)ه، له ئه‌ده‌بي ره‌ژه‌لا تيدا بۆ ماناي داستان: مه‌سنه‌وي، به‌يت، چيروك ... هتد به‌كارديت. به‌لام هيشتا به‌ته‌واوي سنور بۆ ماناي ئه‌م وشانه دانه‌نراوه ... له ئه‌ده‌بياتاسي گه‌ليك له ميلله‌تاندا وشه‌ي ئيپوس به ماناي پويم و چيروكي ميژووي و مه‌سنه‌وي و ئيپوپيا به‌كار هينراوه)) (ره‌سول، 1970، 26). وه‌كو (خوازه‌ش ماناي ئه‌فسانه ده‌دات، كه بووه به بنچينه‌ي وشه‌ي ئيپيك (epic). وه‌كو ئاوه‌لناويش ماناي گيرانه‌وه ده‌گه‌يئيت، و اتا به‌ره‌ميك بتوانريت بگير دريته‌وه). (شميسا، 1383، 40، 60). له كاتيكا ده‌بينن : ((وشه‌ي (لحم) يش چاوگي (محمه‌يه ماناي (حوكم به‌سه‌ردان) ده‌گه‌يئني، فارسه‌كانيش وشه‌ي (حماسه‌يان) به‌كاره‌يتاوه، چونكه (حماسه) به‌ماناي (شوئني سه‌خت و دژوار بۆ پاراستني ئايين و دليري له شه‌ردا) به‌كاره‌تاوه)) (حاجي، 2009، 15)، دياره فارسه‌كان له شانامه‌ي فيرده‌وسيدا (به ماناي داستان به‌كاريان هينراوه) (شميسا، 1383، 60). ئه‌مه‌ش ((واتاي هه‌ر كاريك كه (نازايه‌تي و نه‌به‌رد ي و دليري) تيدا بي. حه‌ماسه‌ش له بنچينه‌دا وشه‌يه‌كي عه‌ره‌بييه)) (حاجي، 2009، 16).

له‌ناو كورداندا بۆ داستان (چيروكي شيعيري و به‌يت هاتوه، به‌لام به‌كاره‌يتاني وشه‌ي داستان له‌وانه‌ي ديكه باوترو له‌بار تره. داستان به ماناي (به‌سه‌ره‌ت و گيرانه‌وه)يه، به‌لام كاريك پي ده‌گوتري داستان، كه نازايي و چه‌له‌نگيه‌كي زور له‌لايه‌ن رۆله‌كاني ميلله‌ت نوئيرا بيت) (حاجي، 2009، 16). ئيمه‌ش ليته‌دا ده‌ليين: وشه‌ي (حماسه) به ماناي نازايه‌تي و دليري ديته. له راستيدا وشه‌كه به واتاي: 1. سه‌ختي له كاروئيش. 2. نازايه‌تي و جواميري. 3. دليري و دلاوه‌ري ديته. ليته‌دا ئه‌وه روونده‌بيته‌وه كه : ئه‌م وشه‌يه له‌بنه‌ره‌تا دوو ماناي سه‌ره‌كي هه‌بووه، كه برتيني له: (وشه) و (چيروك)، كه به‌شيكه له ده‌وله‌مه‌ندي زماني يوناني كون. به تايه‌ربووني كاتيش ئه‌م وشه‌يه وه‌كو خوازه (مه‌جاز) به‌كاره‌تاوه بۆ ماناي (ئه‌فسانه). گرنگي ئه‌م وشه‌يه له وه‌دايه، كه دواتر بووه به سه‌رچاووه و بنچينه بۆ دروستبووني وشه‌ي ئيپيك (epic). به‌لام كاتيک وه‌ك ئاوه‌لناو به‌كارديت، ماناي (گيرانه‌وه) ده‌به‌خشيت. واته ده‌لاله‌ت له به‌ره‌ميك ده‌كات، كه تواناي گواستنه‌وه و گيرانه‌وه‌ي له كه‌سيكه‌وه بۆ كه‌سيكي تر هه‌بيته.

2-1-2 : چه مکی داستان :

وشه‌ی داستان میژوویه‌کی دیرینی هه‌یه، به چه‌ند قوناغیکدا تیپه‌ریوه. له رووی دروست بوونیه‌وه، سه‌ره‌تا یۆنانییه‌کان پوانینی تاییه‌تیاں بۆ ئەم زاراوه‌یه هه‌بووه، که ((لای (ئەرستۆ)ش داستان به‌ناوی (قاره‌مانی نامه) ناوبراوه له ژیر ئەم ناوه باسی لیوه‌کراوه، چونکه (ئەرستۆ) شیعیری سه‌رده‌می خۆی و پیشخۆی لیکداوه‌ته‌وه، پاشان هاتۆته‌سه‌ر داستان، بینوییه‌تی ئەو جوړه شیعه‌ر تاییه‌ته به له‌خۆگرتنی بابته‌ی قاره‌مانی و وه‌سفی قاره‌مانان و قاره‌مانیتیبه‌کانیان)) (مسته‌فا، ۲۰۰۸، ۲۵۷). ده‌بینین وشه‌ی (قاره‌مان+ نامه) وشه‌یه‌کی لیکدراوی دروست کردوه، ئەویش واته و ده‌لاله‌ت له نازایه‌تی و قاره‌مانییه‌تی ده‌کات، له دوو توئی په‌خشان، یان شیعر هۆنراوه‌ته‌وه و باس له رابردوویه‌کی پڕشنگدار ده‌کات. له ئەده‌بی کوردیدا عه‌لاه‌ده‌دین سه‌ججادی پییوایه: ئەم وشه‌یه له دوو سه‌رچاوه‌ی جیاوازه‌وه هاتوه. ((داستان و ئەفسوونیش هه‌یه، داستان زۆرتەر بۆ نه‌به‌ردی و پال‌ه‌وانان به‌کار ئەه‌یت، وشه‌که له‌بنه‌په‌تا (داواستان) ه، واته شوینی جه‌نگ و شه‌رو شوپ. وه‌یا (داستان) ه واته شوینی عه‌دل، له هه‌ردوو بارا وه‌کو عیلمی به‌لاغه ئەلی (ته‌سمیه‌ی حاله به‌ئیسمی محل) درێژبوونه‌وه‌ی زه‌مان وشه‌که زمان کورتی کردۆته‌وه و بووه به (داستان)) (سه‌ججادی، ۱۳۸۹، ۱۱۹). لێره‌دا وشه‌ی یه‌که‌م بریتیه‌ی له (داواستان) که پیکهاتوه له (داوا) و (ستان)، به‌مانای شوینی جه‌نگ وشه‌رو نه‌به‌ردی دیت. ئەمه په‌یوه‌ندی راسته‌وخۆی به به‌کار هینانی ئەم‌رو و وشه‌که‌وه هه‌یه، چونکه زۆربه‌ی داستانه‌کان باسی پال‌ه‌وانیتی و نه‌به‌ردی ده‌کن. وشه‌ی دووهم (داستان) ه، که پیکهاتوه له (داد) و (ستان)، به مانای شوینی دادپه‌روه‌ری و عه‌دل دیت. له هه‌ردوو حاله‌تا به‌پیی یاساکانی زانستی به‌لاغه، ناوانی حاله‌تیک به ناوی شوینه‌که‌یه‌وه روویداوه. به تیپه‌ریوونی کات و به‌هۆی یاسای کورته‌کردنه‌وه‌ش له زماندا، وشه‌که کورت کراوه‌ته‌وه و بووه به (داستان). ئەم‌رو ئەم وشه‌یه زیاتر بۆ گێرانه‌وه‌ی چیرۆکی پال‌ه‌وانان و کرده‌وه نه‌به‌ردیه‌کان به‌کار دیت.

له رووی زاراوه‌وه: له زمانی کوردیدا داستان له فه‌ره‌نگی خالدا به واتای (به‌سه‌ره‌ات و سه‌رگوزشته) دیت. (خال، ۲۰۰۵، ۱۷۹). هه‌روه‌ها (گیوی موکریانی) ئاماژه‌ی پیکردوه‌وه ده‌لێت: ((چیرۆک، چیچه‌رۆک، به‌سه‌ره‌ات، قه‌واتی، سه‌ربرده، که‌فه‌شوپ، خه‌برۆشک بۆ داستان به‌کار هاتوون)) (موکریانی، ۱۹۹۹: ۳-۴). له توێژینه‌وه‌ی خۆره‌لاتناسه‌کاندا گرنگی و بایه‌خی زمان و ئەده‌بی کوردی به‌شیوه‌یه‌کی به‌رچاوه‌یه‌تی، له‌وانه وشه‌ی (داستان)، که هه‌ریه‌ک له وشه‌وانه به‌پیی ناوچه‌کانیان خراونه‌ته‌رو: له‌م رووه‌وه (نه‌وشیروان مسته‌فا) ده‌لێت: ((باسیل نیکیتین له کتیبه‌که‌یدا (کورد لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی سۆسیۆلۆجی و میژوویی)، که به فه‌ره‌نسی نووسیویه‌تی، له گێرانه‌وه‌ی ئەم چه‌شنه‌ بابته‌دا وشه‌ی (لاوژه) ی به‌کاره‌یناوه. به‌لام کاتی ئەوه هاتوه‌وه ئەم وشانه: داستان، سه‌رگوزشته، به‌یت، بالوره، لاوک، حه‌یران، سه‌روود، ستران، ئەفسانه‌وه‌ لاوژه هه‌ریه‌که وه‌کو چه‌شنیکی دیاریکراوه له ئەده‌بی زاره‌کی و نووسراوه بۆ جوړیکی دیاریکراوه له گێرانه‌وه‌ی بابته‌ ته‌رخان بکری. لێره‌دا به‌پیی هه‌لسه‌نگاندنی که بۆ ده‌قه‌کانی ئەده‌بی سۆمه‌ری کراوه به باشتر زانراوه به‌رامبه‌ر وشه‌ی (ملحه) وشه‌ی (لاوژه) به‌کار به‌یت)) (ئهمین، ۲۰۱۲، ۶۴).

3-1-2 : پیناسه‌ی داستان :

بیگومان توێژه‌ران و په‌خه‌نگران بۆ پیناسه‌ی داستان، چه‌ندین پیناسه‌ی جوړاوه‌ی جوړیان کردوه‌وه تا ئیستا له‌سه‌ر پیناسه‌یه‌کی گشتگیر کۆک نین، ئەوه‌ش پوونه هه‌ر گه‌ل و میله‌تیک پیناسه‌ی تاییه‌ت به‌خۆی هه‌یه، له‌وانه له زمانی عه‌ره‌بیدا : (ئه‌بی ته‌مام) له (دیوان الحماسه) دا باس له شیعیری داستان ده‌کات و ده‌لێت: ((داستان ئەو شیعه‌یه که رووداوه‌کانی نه‌ته‌وه له میژووی کۆندا ده‌گێرته‌وه، ئەمه‌ش هه‌میشه تیکه‌ل به ئەفسانه‌کان ده‌بیت)) (مسته‌فا، ۲۰۰۸، ۲۵۹). هه‌روه‌ها ((سه‌ربرده‌ی پال‌ه‌وانییه‌تیکه به‌شیعر ده‌گێردیته‌وه، کرده‌وه‌ی سه‌یرو خۆخستنه هه‌لوه‌سته‌ی پڕ مه‌ترسی که‌م وینه به‌خۆوه ده‌گریت، که پال‌ه‌وانه میلی و ئاینیه‌کان ... له شارستانیه‌ته‌ کۆنه‌کانه‌وه پیی هه‌له‌ستن، مه‌به‌ست لێ گه‌وره ده‌رخستنی ئەو پال‌ه‌وانانه و تۆمارکردنی سه‌رکه‌وتنه له خه‌یال به‌ده‌ره‌کانیان)) (مسته‌فا، ۲۰۰۸، ۲۵۹). یان: (داستان (epic) واتای بویری و دلاوه‌رییه، جوړه شیوازیکی ئەده‌بی و گێرانه‌وه‌یه‌کی ریکوپیته‌که له بواره‌کانی قاره‌مانیدا، که له‌سه‌ر رووداوه‌ ئاساییه‌کان و کرداره‌کانی شه‌ری پال‌ه‌وانه‌کان قسه‌ ده‌کات، یان (جوړیکه له شیعر، له داستانه‌دا جوړیک له وه‌سفکردنی تیدا، که وه‌سفی کرداره‌کانی پال‌ه‌وانی و جوامیری و شانازیه‌کانی نه‌ته‌وه‌یه‌ک یان که‌سیک

دهكات) (مدریسی، ۱۳۹۰، ۱۴۰). كه واته داستان به شیعریکی درێژو كیشدار به موسیقای تاییه تی دههونریته وه. له ئەدهبی كوردیشدا بۆ پیناسه ی داستان، (دكتور مارف خهزنه دار) پیناسه یه کی گشتگیرو ته و او بۆ داستانی نوسراوی پۆژه لاتی دهكات و دهلیت: ((داستان چیرۆکی شیعری به قهواره درێژه، زمانی سفت و پتهو (كلاسیکی) یه، زیاتر په یوهندی به خویندهوارو پۆشنبیره وه ههیه، له پرووی کیشه وه عهرووزی سیلابی یه، له پرووی قافیه شه وه جوت قافیه (موزده وه ج) ه)) (خهزنه دار، ۲۰۰۲، ۱۹۶). واتا داستان تیکه له یه که له خه یال وراستی وگیرانه وه ی به سه رهاتیکه، یان سه رگوزشته یه که، به شیعریکی درێژو كیشدار، یان به موسیقای تاییه ت ده نووسریته وه. هه روه ها (جمال میرصادقی) ییش پییویه: (داستان به ره مه یکی گیرانه وه نامیزه ناوه رۆکی ئەو به ره مانه کراون به پاشخانی قاره مانگه لیک، که ره نگ و بوی ره گزی ونه ته وه بیان هه لگرتوه، له ناویاندا پرووداوه گه لیکێ چاوه روانکراو پروویانداوه) (میرصادقی، ۱۳۹۳، ۶۴). كه واته داستان بریتییه: له و شیعری که به شیوه یه کی ریکخراو میژووی پرووداوه به سه رهات و وه سفی پرووداوه ئاسایی و نا ئاسایی پاله وانه کان و که سه کان به دارشتنیکێ ئەدهبی و جیاواز له قسه ی ئاسایی ده گیردریته وه، ئازایه تی و جوامیری گه ل و که سه کان ده خاته پروو، یان گیرانه وه و به سه رهاته به شیعریکی درێژو كیشدار به موسیقای تاییه تی دههونریته وه.

2-2: میژووی داستان له ئەدهبی کوردی به پیتی دیالیکته کان :

داستانی کوردی به شیکێ گرنگ و په سه نی ئەدهبیاتی کوردییه، که ره گی قوولی له میژوو کولتوری کوردیدا هه یه، له کۆنه وه شاعیرانی کورد داستانیان وه ک میراتیکی کولتوری بۆ گیرانه وه ی چیرۆکی قاره مانیه تی و به سه رهاتی عه شق و ئەوین و ململانی نیوان هۆز و عه شیره ته کان به کارهیناوه. داستانه کانی وه ک : (مه م وزین) ی خان، (خه ج و سیامه ند) و (دمدم) له به ناویانگترین نمونه کانن. شاعیرانی کورد داستانیان به چه ندین شیواز دارشتوو، له وینه کیشانی هونه ری و شیعری هه ماسی تا داستانی میلی، که زاره کی گواستراونه ته وه، ئەم روانگه جوړاوه جوړانه دهوله مه ندی و فره ره نگی داستانی کوردی ده خه نه پروو، که به شیکێ گرنگی ناسنامه ی کولتوری نه ته وه ی کورده. دکتور عزه دین مسته فا ره سول له باره ی میژووی داستان له ئەدهبی کوردیدا دهلیت: ((سه ره تای رپه وه ی گه شه سه ندنی ژانری پۆیه م - له به ره مه ی خه لگدا، له یادگار نووسراوه کانی زوودا پاشماوه دهوله مه نده که ی به ره مه ی سه رزمانی ناو میله ت، ئەو هه موو داستانه ی له سنگی خه لگدا پارێزراوه، هه روه ها ئەو ئەسه رانه ی نووسراونه ته وه، ئەمانه هه موو بناغه یه کی زیڕین بۆ گه نجینه ی ئەدهبیاتی کوردی سه رچاوه ی باسه کانی، وه ک لای هه موو گه لانی تر، وا له به ره مه ی سه رزمانی میله ت له (فۆلکلۆر) دا به تاییه تی له داستانی خه یالی کۆن وله ئەفسانه دا. داستانی کوردی هه رچه نده له دیمه ن و سیمای گشتیدا له و داستانه ده چیت، که له فۆلکلۆر و ئەدهبی نووسراوی گه لانی تردا هه یه، به لām رپه وه ی ژبانی کومه لایه تی و ریبازی تاییه تی به ره و پیشچوونی ئەدهبی کوردی خۆی (به فۆلکلۆر نووسراویه وه) هه ندی شه قل و دابه شکردنی له جوړو ناو دیمه نی داستانی کوردیدا دروست کردوه، که تاییه ت به خۆیه تی)) (ره سول، ۲۰۱۰، ۴۰). كه واته: داستان له ئەدهبی کوردیدا به ره مه ی فۆلکلۆریه و له زمانی میله ته وه سه رچاوه ی گرتوو وه بناغه یه کی زیڕینی بۆ ئەدهبیاتی کوردی داناوه، هه رچه نده له شیوه ی گشتیدا له داستانی گه لانی تر ده چیت، به لām به هۆی تاییه ته مه ندی کومه لایه تی و ئەدهبی خۆیه وه خاوه نی تاییه ته مه ندی و جوړی خۆیه تی.

2-2-1: له دیالیکتی گۆرانیدا :

دیالیکتی گۆران له رووی میژووی ئەدهبییه وه یه کیک له دهوله مه ندرتین دیالیکته کانی زمانی کوردییه و له سه ده ی حه قده وه بووه به زمانی فره می و ئەدهبی میرنشینی ئەرده لان. سه باره ت به بابته کانی ئەدهبی له دیالیکتی گۆرانا: ((بابته کانی ئەدهبی گۆران جوړاوه جوړو فره بابته ن. گه نجینه یه کی دهوله مه ندی فیکرو فه لسه فه و عه قیده ی دینی گرتوته وه، ئەوه ی جیی سه رنجه هه مووی به شیعیر هۆنراوه ته وه و تائیسیتا دیار نیه هیچ بابته ی له و سه رده مانه دا به په خشان نوسراپی، بابته کانی به گشتی بریتین له : ۱- شیعری (غینائی)، ۲- شیعری داستانی، بابته کانی: (داستانی دلداری (مه نیجه و بیژهن)، داستانی ئەخلاق (یوسف وزلیخا)، داستانی جهنگی (نادرنامه)، ۳- هۆنراوه ی دینی، بابته کانی (موناچات (ره نجوری)، (خانای قوبادی)، (مه ولانا خالید)، ميعراجنامه ی (ره نجوری)، عه قیده ی ئیسلامی (مه حوی...)) (ئه مین، ۲۰۱۲، ۲۳۹). كه واته: به گشتی ئەدهبی گۆرانی گه نجینه یه کی دهوله مه ندی ئەدهبی، فیکری، فه لسه فی و دینییه، که تاییه ته مه ندییه کی سه ره کی ئەوه یه هه موو به ره مه کانی به شیوه ی شیعرو هۆنراوه نووسراونه ته وه. تا ئیسیتا هیچ به لگه یه ک نییه، که له و سه رده مه دا

به په خشان نووسراييت. ههروهه شاعيرانی گوران توانیوانه داستانه کلاسیکیه کانی روژهلالات وهک داستانی: (شیرین وخه سره)، (له یلاو مهجنون) و (وهیس ورامین) به شتیوازیکی هونه ری بهرز بۆ سه زمانی گورانی بگویننه وه. بۆ نمونه :

(خانای قوبادی (۱۰۸۳-۱۱۶۸ ک): یه کیکه لهو شاعیره گه ورانه ی له م بواره دا داهینانی گه وره ی کردوه ((خانا چه ندین چیرۆکی هونیه ته وه که له هندیکیان دیارده ی به میژوی دانانی ئه و چیرۆکانه کردوه، بۆ وینه په راوی خه سره و شیرینی له سالی (۱۱۵۳) ی کۆچی داناوه و په راوی له یلاو مهجنونه که ی له سالی (۱۱۵۴) هونیه ته وه، هه ر وهک خوی ده لیت:

غهین و قاف و نون، دال ئه بجه دی
حساب کهر حرف وینه ی عه سجه دی
هه زارو یه کسه د په نجاو چواره ن
روشتنه ر چه سو ی سۆله ی نه هاره ن (بۆره که یی، ۲۰۰۸، ۴۳۸)

خانا به پیتی پارچه هه له به ستیکی سکالو گله یی پیریه یی خوی دهکا، دیارده ی به میژوی هونیه وه ی ئه و هونراوانه ی کردوه و ده لیت: بۆ میژوی ته مه نم گه رام و ئیستا سالی (۱۱۶۰) ی کۆچییه و ئه و پیره ی بی دهنگ و له ناومی برد، دیاره که زۆر پیر بووه. وهک ده لیت :

په ی سه نه ی سالم، په ی سه نه ی سالم

دیام وه تاریخ په ی سه نه ی سالم

یه سه دو شه سته ن هه رده س وه مالم

پیری وه بین دهنگ بی وه زه والم (بۆره که یی، ۲۰۰۸، ۴۳۸)

خانا له ((به ره مه کانیدا ئه وه ی تائینستا زانرابی، سی جۆر به ره می هه یه : یه که م هونراوه ی داستانی دلداری (شیرین وخه سره، شیرین وفه رهاد، له یل و مهجنون)، شیرین و خه سره و له سه روو (۵۵۰۰) به یته و چه ند جار ی چاپکراوه، شیرین وفه رهاد (۲۳۴۰) به یته، له یل و مهجنون (۱۶۰۰) به یته، خانا له هونیه وه ی داستانه کانیدا ئامازه به سه رچاوه کانی و نوسه ره کانی ئه داو له سه ره تای هه ندی له چیرۆکه کانی داستانه کانیدا باسی نیزامی ئه کا، به شانازییه وه دان به وه دانه نی داستانه کانی له نیزامی گه نجه وی وه رگرتووه، له هونیه وه ی داستانی یوسف و زلیخادا پشتی به قورئان به ستووه)) (ئهمین، ۲۰۱۲، ۲۶۲-۲۶۶).

(مه لا وه له دخانی گوران (۱۱۲۷-۱۱۹۰): ئه م هونه رمه نده ناوی مه لا وه له دخان و کوری مه لا شه هاوی گورانه، له به ر ئه وه ی مه لازاده بووه، سه ره تا لای باوکی خه ریکی خویندن بووه و دواتر چووه ته حوجه ی فه قینان و خه ریکی خویندن فیقه ی ئیسلامی بووه، مه لا وه له دخان له ماوه ی ته مه نیدا چه ند چیرۆکی جوانی دلداری به هونراوه نووسیوه ته وه، که بریتین له: (شیرین وفه رهاد)، (یوسف و زلیخا) و (له یلاو مهجنون). (بۆره که یی، ۲۰۰۸، ۴۶۱). مه لا وه له دخان هاوچه رخی نادرشای هه وشار (۱۱۶۰-۱۱۶۸ ی کۆچی) بووه له هه ندی هونراوهیدا دیاری به نادرشای کردوه، ئه مه ش نمونه ی چه ند دیریکه له داستانی (شیرین وفه رهاد) دا :

فه رهاد فیدای زالم سهخت تاره ت بام

فیدای رهنج به رده ی بی ئه ندازه ت بام

فیدای داخ و دهر د هه سه ره تانت بام

فیدای زه ردیی رهنگ جه هیجرانت بام (بۆره که یی، ۲۰۰۸، ۴۶۱)

له کۆتاییدا ده لیت :

فیدای نازاران ته رمه پۆشت بام

فیدای چاوشان پر فرۆشت بام

فیدای جفه ی تاج دانه بندت بام

فیدای ئه ساسه ی وه جامه ندت بام (بۆره که یی، ۲۰۰۸، ۴۶۲)

جگه له و داستانهی ئاماژهمان پیدان، داستانی دیکهش هه ن له دیالیکتی گۆران بهلام بههوی سنوری توژیینهوه، تهنه ئاماژهمان به دوو داستان داوه.

2-2-2 : له دیالیکتی لوریدا :

سه رهپای دهوله مهندی دیالیکتی لورپی، ئه ده به که یان ئه ده بی چینی سه ره وه بووه، ئه ده بی لورپی سه ره تا به شیعر بووه ((ئه ده بیاتی زاری لورپی ئه وهی تا ئیستا له سه رچاوه کانه وه له باره ی ئه ده بیاتی زاری لورپی به ده ستمان گه یشتی بابه تی شیعره، ئه وانه ی له سه ده ی پینجه می کۆچییه وه به ره می شیعیان هه بوین (بابه تاهیری هه مه دانی و پوری فه ره یدون و قازی مه نگوریه)) (شوان، ۲۰۱۲، ۱۷). واتا به ره می ئه ده بی لورپی سه ره تا به شیعر بووه، ئه وهی تا ئیستا دیاره ئه م دوو نمونه ی چیرۆکه شیعره یه، که ده چنه خانه ی داستانی ئاینی، ئه وانیش یه که م: (میعراج نامه یه، (میعراج نامه) ش شیعی (قازی مه نگوریه)، له م شیعره دا شاعیری لورپی ئه م ماوه یه مان باس له میعراجی پیغه مبه ر(د.خ) ده کات، ئه م رووداوه ئاینیه چیرۆکی پیغه مبه ر(د.خ) ده گێرته وه له (مه ککه وه بۆ قودس) و له ویوه به یاره ی (جبریل) بۆ باره گای خودا له ئاسماندا، له ئه ده بی کوردیدا ئه م رووداوه له شیعی ئاینیدا رهنگی داوه ته وه به شیعی کورت و قه سیده ی درێژو چیرۆکی شیعی و په خشانه ده که ویته روو، بۆ نمونه، شاعیر له سه ره تا که یدا ده لیت:

به شه هنی ئه ر به هوونم شره میعراج نه بی واتوو

موسولمان بید ئه زنین ئه ر کافری ئین حه رفه ئییشه هه نست (خه زنه دار، ۲۰۰۲، ۴۳۲)

دریژه ی شیعره که:

بگوفتا موهمه دی هه ققنه ن تو بابای بزورگانی

که مه ردی بزورگی و سه ریوه ر نامی تو مه نه ست

منم (قازی مه نگوره) وه لی شره وه لی دووره

ئه گه ر مو موئجیزی گوفتم، که نه به ره ست و نه که ره ست (خه زنه دار، ۲۰۰۲، ۴۳۶).

واتاکه ی: ئه گه ر گوی بگری شیعی میعراجی پیغه مبه رت بۆ خوینده وه، ئه گه ر موسلمانن یا کافرین، ئه م قسه یه بیسته و گویی لیبگره، خودای مه لیک و ده وله مند جبریلی ره وانه کرد، له مه مه دی مه زن بگه ری و سواری بورا قی بکاو ده ریچن، جبریل بورا قی هیناو ده ستبه جی سواری کرد، بورا ق وه ک کۆتر له زه وییه وه بۆ ئاسمان فری، بورا ق له مالی ژیره وه (ئه رز) تا ده رگای مالی سه ره وه (ئاسمان) چوو له لای مه ردان، ئه و مه ردانه ی (فریشته و مه لائیکه ته کانی خودا) که له که س ناترسن و نا له رزن، خودای گه وره په رده ی حجابی له رووی ئه ولا برد)) (خه زنه دار، ۲۰۰۲، ۴۳۴).

نونه ی دووه چیرۆکه شیعره به ناوی (جه ژنی غه دیر) جه ژنی ئاینزای شیعه یه ((پیشواری غه دیری خۆم، شیعی کادی شه هیری لورپی، له م قه سیده ی باس له (غه دیری خۆم) (کانی خۆم) ده کا، که ناوی جیگه یه که له نیوان مه ککه و مه دینه، پیغه مبه ر له گه ل کۆمه لیک له سه حابه کانی له هه ج (حجة الوداع) به ره و مه دینه ده گه رانه وه له غه دیری خۆم بۆ نوژی نیوه رو لایاندا و ده ستی عه لی کوری ئه بوتالیبی گرت و پیتی وت (من کنت مولا هه فها علی مولا، اللهم وال من والا و عاد من عاداه وانصر من نصره واخذل من خذله) ئه ورۆژه له لایه ن شیعه کانه وه کراوه به حه زه رته ی (غه دیر) یا (جه ژنی غه دیری خۆم).

بکوهی مه ره کاید موهمه دین رفتی بشه هری هیتج

گوزارش ده ست ده ئان هه وری که ئه و ئاوه رد ده ر سه حرا

بگوفتا کور گه لان شه هنی که مه ر موچی گوته م سولتان

خودا جیبریلی فرسینده بته بیه م ئامه ده زیرا

خودایا، یا موهمه م، یا عه لی، عه لی ئین (شه همیری لورپی) (خه زنه دار، ۲۰۰۲، ۴۳۷، ۴۳۹).

واتاکه ی: ((پیشه واکه چوو شاری هه ج (که عبه)، ئه و جیبه ی له پیشیان ئاوی لئ بووه و وشک بووه به ساری وت کورگه لان گویی بگرن مه گه ر سولتان چی به ئیمه وت، خودا جبریلی نارد بیته لای ئیمه له خواره وه (سه ره ئه زر)، خودایه یامحه م، یا عه لی ئه م (شه هسیری لورپی)) (خه زنه دار، ۲۰۰۲، ۴۳۷)

2-2-3: له دیالیکتی کرمانجی سهروودا :

له کرمانجی سهروودا میژووو داستانی کوردی ږهگ و پښهیه کی کونی هیه و بۆ چنن دین سده دهگه ریته وه ، به دریتایی میژووو داستانی کوردی چنن قوناعی تیپه پاندوووه و شیوهی جوړاو جوړی وهرگرتوووه، له سهره تادا داستانه کان ته نیا به شیوهی زاره کی دهگوزارانه وه، ههر وهک دکتور مارف خه زنه دار له بابته نه ده بی زاره کی ده لیت: ((نه ده بی سهرزاری نه نوسراو له و ږوژه وه، که ئاده میزاد ههستی به جوانی خووی و ژیان و سروشت کردوووه تا ږوژی تومارکردنی ئه و قسه جوانانه ته نیا یه که نه ده ب له ناوه وه بووه، وانا نه ده بی میلی، نه ده بی کومه لئ ئاده مزادی کون له نه وه یه که تر به میرات ماوه ته وه، له ناو میثک پاریزراوه و به دم و نه زبه ر گیزراوه ته وه. نه ده بی نه نوسراو بووه به سه رچاوه یه کی گنگ بۆ نه ده بی نوسراو، ئه م نه ده به له ناو جه رگه ی نه وه وه هل قولاووه. زوربه ی هه ره زوری به ره می کلاسیکی نه ته وه کان وگه لئ له شاکاره نه ده بیبه کانینان، سه رچاوه ی یه که میان نه ده بی فولکلوری بووه، شاکاری نه ده بی کوردی (مه م وزین)ی ئه حمه دی خانی ئیلهامی له (مه می ئالان)ی فولکلوری خه لکی کورد وهرگرتوووه)) (خه زنه دار، ۲۰۱۰، ۱۷۹، ۱۸۰).

داستانی ئایینی جوړیکی دیکه ی گرنه بۆ نمونوه: داستانی یوسف وزوله یخا، ((چیروکی دلاری یوسف وزوله یخا و کاره ساتی یه عقوب به نه بوونی یوسف به هوی ته ورات و قورئانه وه له ناو نه ته وه موسولمانه کاندایا بلبوونه ته وه، له پاشاندا بووه به سه رچاوه یه که له نه ده بی میلی سه رزارو نه ده بی نووسراوی به رزی هه موو نه ته وه موسولمانه کان و گه لئ رومانی شیعیری لئ دروست کراوه له نه ده بی کوردیدا جیگه یه کی به رزی داگیر کردوووه. یه کیک له شاعیرانی سده دی هه ژده م سه لیم سلیمان بووه. ئه م شاعیره وه که له شیعر دا درده که وئ جگه له وه ی وه که در چووی حوجره ی مزگه وتی ئه و سه رده مانه ی کورده واری ناگاداری ئایینی ئیسلام و زانستیبه کانی زمانی عه ره بی بووه. چه ند دانه یه که له ده ستنوسی (یوسف وزوله یخا)ی سه لیم سلیمان له ناوه وه یه، به هوی ئه م سه رچاوانه مارگریت ږوودینکو له سالئ (۱۹۸۶) ته واری رومانی شیعیری (یوسف وزوله یخا)ی بلاو کرده وه، ئه م چیروکه له (۱۷۱۱) دپږه شیعیری مه سنه وی (دوو نیوه شیعر) پیکه اتوووه. شاعیریکی دیکه ی کوردی سده دی هه ژده م حارس بتلیسی، جگه له وه ی رومانی شیعیری (له یلاو مه جنون)ی نووسیوه ته وه، رومانی شیعیری (یوسف وزوله یخا)شی هیه، بیگومان ئه م شاعیره سوودی له کاره که ی سه لیمی سلیمان وهرگرتوووه، چونکه پیش ئه و نووسراوه ته وه)) (خه زنه دار، ۲۰۱۰، ۵۰۹-۵۱۲).

دیباچه یی نامه نامی مه عبود

قه بیووم و قه دیم و حه ی یو مه وجود

شاعیر به م دپږانه کوتایی به چیروکه که ی دینی:

یا ږه بی ب نه شینا زوله یخا

یا ږه بی ب توتی بی شه که ر خا (خه زنه دار ، 2010، 509-510).

مه م وزینی ئه حمه دی خانی: یه کیک تره له داستانه کانی دیالیکتی کرمانجی سهروو، (شاکاری) (مه م وزین) له نوسینی (نه حمه دی خانی)یه، ((ئه م داستانه له مه می ئالانی سه رزاریه وه وهرگیراوه وه هندی گورانی به سه ردا هاتوووه، (خانی) بیره باوه ری نیشتمانی و ئایینی و فه لسه فی و سو فی گه ری خستو ته ناویه وه. ... هندی پینانویه ناوی (مه م) له (محمد)ه وه هاتوووه، چونکه سه رده مه که ئیسلامی بووه و پای دیش هیه، که هه م بووه.

ږوخساری داستانه که: ۱- به کوردیبه کی ئیسلامی نووسراوه. ۲- سه روایه کانی مه سنه ویبه.

۳- له سه ر کینشی عه رووز نووسراوه، که به حری هه زه جی شه شیبه (مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن)، به لام پنی یه که می توشی خه رب بووه و بۆته (مفعول)، پیی دووم زیحافی قه بزنی به سه ردا اتوووه و بۆته (فعلولن)، بۆیه ناوه که ی به حری هه زه جی شه شی نه خه ربی مه قبووزی مه حزووف (مفعول مفعله فعلولن)ه (شوان ۲۰۱۲، ۲۲۱). خانی له سه ره تای (مه م و زین)ه که ی ده لیت:

سه رنامه یی نامه نامی (الله)

بی نامی وی ناته مامه (والله)

ئه ی مه طله عی حوسنی عشقاری

مه‌جوبوی حه‌قیقی ومه‌جازی) (خانی، ۲۰۰۵، ۲۵)

جگه له و داستانه‌ی ئاماژهمان پیدان، داستانی دیکه‌ش له دیالیکتی گۆران هه‌ن، به‌لام به‌هوی سنوری توژیینه‌وه، ته‌نهما ئاماژهمان به دوو داستان داوه.

2-4 : له دیالیکتی کرمانجی خواروودا :

دیالیکتی کرمانجی خواروو، له پووی بابته‌ی ئه‌ده‌بیه‌وه یه‌کینکه له ده‌وله‌مهندترین دیالیکته‌کانی زمانی کوردی، ئه‌م دیالیکته‌ خاوه‌نی میژووویه‌کی درێژی ئه‌ده‌بی و که‌له‌پوورییه، که بۆ سه‌دان سال ده‌گه‌رپه‌ته‌وه. خاوه‌نی فۆلکلۆریکی ده‌وله‌مهنده له به‌یت، هه‌یران، لاوک و چیرۆکه میلییه‌کان. که په‌نگ دانه‌وه‌ی ژیان، هیوا، ئازار و خۆشیه‌کانی گه‌لی کورده، له‌سه‌ره‌تادا ((ئه‌ده‌بیاتی کۆنی کوردی له‌ژێر سایه‌ی میرنشینه کوردیه‌کانه‌وه سه‌ریه‌له‌داوه، له‌وانه‌ش ئه‌ده‌بیاتی کرمانجی ناوه‌راست که له‌سایه‌ی میرنشینه‌ی باباندا په‌یدا بووه گه‌شه‌ی کردوه)) (شوان، ۲۰۱۲، ۲۷۳). میرنشینه‌ی بابان هه‌لومه‌رجیکی له‌باری بۆ گه‌شه‌کردنی ئه‌ده‌بیاتی کوردی کرمانجی ناوه‌راست (سۆرانی) په‌خساند، میره‌ بابانییه‌کان گرنگیه‌کی تاییه‌تیان به‌روشنییری ئه‌ده‌ب ده‌دا، به‌تاییه‌ت له‌سه‌رده‌می ئیبراهیم پاشا و ئه‌حمه‌د پاشادا.

له دیالیکتی کرمانجی خواروو سه‌ره‌تا به‌یت هه‌بووه، وه‌کو به‌یه‌ته‌کانی عه‌لی به‌رده‌شانی، به‌یتیش : ((هونه‌ریکی شیعی خۆمالیه، به‌کیشی په‌نجه‌ده‌نوسرپه‌ته‌وه، زمانی ده‌ربڕینی ساکاره‌و نزیکه له تیگه‌یشتنی زۆرینه، له داستان نزیکه‌و زیاتر له جۆریکی هه‌یه، وه‌کو کومه‌لایه‌تی و ئه‌قینی و قاره‌مانی، ده‌که‌وته‌خانه‌ی ئه‌ده‌بیاتی میلی نه‌ته‌وه‌یی، هی سه‌رده‌میکی زووتره، شاعیرانی میلی ئه‌وانه‌ی به‌یت ده‌هۆنه‌وه به‌قه‌د شاعیری داستانه‌وس خاوه‌ن زانست و شاره‌زایی و مه‌عریفه‌نین، زۆربه‌ی به‌یه‌ته‌کان به (به‌یت) و به (داستان) یش هه‌ن، چ جایی هه‌ندێ به‌یتی وه‌کو (مه‌م وزین، شیرین و فه‌ره‌اد، له‌یل و مه‌جنوون ... هتد) به‌ شیوه‌ی داستانی گه‌وره‌ش نوسراون)) (مسته‌فا، ۲۰۰۷، ۱۵۶-۱۵۷).

علی باپیر آغا : (چه‌ندین داستانی له‌زمانی فارسی و ده‌رگه‌پاوه، که ئه‌مانه هه‌ندیک له به‌ره‌مه‌کانیه‌تی: (له‌سالی ۱۹۵۰) داستانی (له‌یلا و مه‌جنوون)ی و ده‌رگه‌پاوه له‌به‌غدا له‌چاپخانه‌ی معاریف چاپ بووه، (خورشیدی خاوه‌ر) له (۱۹۵۳) و (پۆسته‌م و زۆراب) له (۱۹۵۵) و (ئه‌میر ئه‌رسه‌لان) له (۱۹۵۶) و (پۆسته‌م و جیهانگیر) له (۱۹۵۸) له که‌رکوک چاپخانه‌ی ته‌ره‌قی (محمد، ۱۹۸۳، ۷۱)، هه‌روه‌ها داستانی (شیرین و خوسره‌و) یش هه‌ر و ده‌رگه‌پاوه‌ی عه‌لی کمال باپیر ئاگایه. (ئاغا، ۲۰۲۴، ۱).

داستانی (له‌یل و مه‌جنوون)ی مه‌لا فرج : (داستانی له‌یلی و مه‌جنوون له فارسیه‌وه به‌ده‌ستکاری و ده‌رگه‌پاوه سه‌ر زمانی کوردی) (ملافرج، ۱۹۵۱، ۳-۴).

له‌یلا و مه‌جنوونی جه‌بار ئاگای کانی: (داستانی (له‌یله و مه‌جنوون)ی له زمانی تورکیه‌وه و ده‌رگه‌پاوه ، بۆ زمانی کوردی کرمانجی خواروو) (کانی، ۱۹۸۰، ۷، ۹، ۱۰).

3- جه‌بار ئاگای کانی و داستانی (له‌یله و مه‌جنوون)ه‌که‌ی :

3-1 : داستانه‌که‌ لای کانی :

داستانی (له‌یله و مه‌جنوون) له میراتی ئه‌ده‌بی پۆژه‌ه‌لاتدا گرنگیه‌کی تاییه‌تی هه‌یه، که سنووری نه‌ته‌وه‌یی به‌زاندوووه. شاعیری ناو‌داری کورد، (عه‌بدولجه‌بار ئاگای کانی)*، ئه‌م داستانه‌ی له به‌ره‌مه‌که‌ی (فزولی) و ده‌رگه‌توووه به‌ شیوازیکی داهینه‌رانه له ئه‌ده‌بی تورکی گواستوووه‌ته‌وه بۆ سه‌ر ئه‌ده‌بی کوردی و بووه‌ته به‌شیکی گرنگ له که‌له‌پووری ئه‌ده‌بی کوردی. هه‌ر وه‌کو له ده‌ست نووس و دیوانه‌که‌ی خۆی و سه‌ره‌چاوه‌کان ئاماژه‌ی پیکراوه، که (کانی) ئه‌م داستانه‌ی له (فزولی) تورکی و ده‌رگه‌توووه، شاعیر ((کتیبه‌ی له‌یله و مه‌جنوونی له تورکیه‌وه و ده‌رگه‌پاوه‌ته‌وه سه‌ر کوردی و له سالی (۱۹۶۱)ن، له‌شاری

(* کانی نازناوی شیعی شاعیری کلاسیکی کورد، عه‌بدولجه‌بار ئاگای کورپی حاجی مه‌لا عه‌بدورپه‌حمانی کورپی حاجی ته‌های کورپی حاجی عه‌بدوللای کورپی عه‌بدولقادر ئاگای کورپی محمه‌د ئاگای کورپی قه‌ره‌نی دۆغره‌مه‌چییه. کانی شاعیریکی نه‌فس به‌رزو چاونه‌ترس و ئازابوو ؛ بنه‌ماله‌ی دۆغره‌مه‌چی له‌بنه‌چه‌کدا ده‌چنه‌وه سه‌ر به‌گژاده‌کانی جافان. له (۱۹۰۲) دا هاتۆته‌ دونه‌یاوه . بۆ زانیاری زیاتر بڕوانه : دیوانی کانی، ۱۹۸۰ ، چاپخانه‌ی الحوادث، به‌غداد .

ههولیر له (چاپخانهی کوردستان) له چاپ دراوه)) (خهزنهدار، 1984، 1976). (لهیله و مهجنون)هکهی کانی له (43) بهش پیکهاتوو، که باس له رووداوه گرینگهکانی داستانهکه دهکات.

2-3 : روخساری داستانی (لهیله و مهجنون) :

داستانی (لهیله و مهجنون) نموونهیهکی هه ره ناوازهی هونهری شیعی کوردیه، که چه نیدن لایه نی هونهری وزمانی تیدا دهردهکه ویت. ئەگەر بهوردی له روخساری داستانه که بکۆلینهوه، ده بینین نموونهیهکی گرنگی داستانی شیعی کوردیه، که له لایه ن چه نیدن شاعیری کورد به دستکارییه وه هونراوته وه، که له لایه ن هه ریه که یان چه نیدن تاییه تمه ندی هونهری و زمانی و وینهی شیعی له خۆ دهگریت. داستانی (لهیلا و مهجنون) شاکاریکی ئەدهبی کوردیه، که له پووی روخساره وه خاوه نی تاییه تمه ندی لایه نی هونهری، زمانی و وینهی شیعی و موسیقی دهوله مه نده

یه کیک له و شاعیره دیارانهی داستانی (لهیله و مهجنون)ی هونیه ته وه (جبار ئاغای کانی)یه ، (کانی) له نه خشانندی داستانی (لهیله و مهجنون)دا توانیویه تی به ره مه یکی بهرز بئافرینیت، که تیدا روخساری شیعی کوردی و عه ره بی تیکه ل کردوو. داستانه که ی له سه ر کیشی عه رووزی عه ره بی، به تاییه ت کیشی هه زه جی یازده بره گی (4+3+4) هونیه ته وه، که له فۆرمی شیعی کوردی نزیکه. زمانی داستانه که ره وان وساده وه مولکی ناوچه ییشی پیوه دیاره، که هه ولیره، هه رچه نده وشه ی عه ره بییشی تیکه ل کردوو، به لām له خوینده وهیدا هه یچ گرفت و ئاریشه بو تیگه یشتن دروست ناکات. له پووی سه رواوه، کانی شیوازی مه سنه وی، یان جووت سه روای په پره و کردوو، که تیدا هه ردوو دیری شیعی سه روای هاوبه شیان هه یه و پاشان ده گوریت (ا، ب، ج، د). ئەمه ش ریتیمیکی موسیقی و ئاوازیکی تاییه تی به داستانه که به خشیوه، که له گه ل ناوه روکی ئەقینداری و تراژیدیای داستانی لهیله و مهجنوندا گونجاوه.

1-2-3 : لایه نی هونهری داستانی (لهیله و مهجنون):

1-1-2-3 **بونیادی گیرانه وه:** له هه ر باسینک گرنگیه کی زۆری هه یه له دیارخستنی باسه که ((گیرانه وه گرنگی دیمه نه کان له رووداوا نیشانده دات، ئەمه جگه له وهی ئەرکی شوین و کاره کته ره کان له خۆ دهگریت، چونکه گیرانه وه تاییه ته به پشتبه ستن به واتاو شوین و کاته کان، له به ره وهی به ستنه وهی گیرانه وه به کاته وه وای لیده کات زیاتر چیژ به خشییت، هه موو رووداوه کان ریکه خات که چیروکه که له خۆ دهگریت)) (صالح، 2023، 23). پیکهاته ی داستانه که و گیرانه وهی به شیوازیکی ریکوپیک وهونه ره مندانه گیرانه وهی داستانه خو شه ویسته یه که ریکه خات، شاعیر به شیوه یه کی هونه ره مندانه سه ره تا پاله وانه کان دهناسینیت، پاشان رووداوه کان به ره و پیشه وه ده بات: له ریگه ی به شه کانه وه گه شه ی کردوو که هه ر یه که یان سه رناوی (به شی، بابه تی) تاییه تی خۆی هه یه، له پووی دابه شکردنیش سه رناوه کانی بو (3) سی به ش دابه شکردوو به م شیوه یه (سه ره تا، ناوه راست، کۆتایی) کانی ده لیت:

حیکایه تی لهیله و مهجنون عاله م بۆیان بۆته مه حزون
له مابه نی لوای به غداو بصره هه بوو یه ک طائفه ی مشهورو گه وره
به نی عامر بوو ناوی ئەو عشیره ت ره شید بوون و جسوربوون به غیره ت
قربیا پاشی هیجره ت بوو به سه د سال له لای شط العرب بوون قهومی ره حال (کانی، 2073، 5)

2-1-2-3 : لایه نی زمانی (زمانی شیعه که):

شیوازی زمانی داستانی (کانی) له داستانی (لهیلا و مهجنون)دا هه ولیداوه زمانیکی ره وان په پره و بکات ئەگه رچی وشه ی بیگانه شی به تاییه تی زمانی عه ره بی به کاره یناوه، به لām شیوازه که ی پوون و ئاشکرایه و له دهر بریندا ئاسانه، به جو ریک هه ر که سیک بیخوینته وه به ئاسانی لئی تیده گات.

بۆ نمونه کانی ده لیت:

له ده رگه ی که عبه راوهسته دوعاکه
بلی یاره ب ده خیل دهر دم ده واکه (کانی، 2073، 19)
له بهر گریان سکوت و بیجواب بوو
ده می به سرا بوو وه ک کوبی شه راب بوو (کانی، 2073، 41)

۱۱= برڭه U / - / - / - / U / U / - / - / U / - / -
به / من / زور / خوش / ت / ره / بئ / ئه / مه / ما / تم
۱۱= برڭه U / - / - / - / U / U / - / - / U / - / -

دیری دووهم:

که / دای / کی / دی / تی / پەن / دی / پا / ره / نا / کا
۱۱= برڭه U / - / U / - / U / - / U / - / U / - / -
له / مه / انو / انی / انه / اسی / احه / ت / چا / ره / نا / کا
۱۱= برڭه U / - / - / - / U / U / U / - / - / U / - / -

ئەم دیرانە لە کیشی عەرووزیدان، که بەرڭی (۱۱) برڭەیین لە سیستەمی کیشی عەرووزیدا.

بەم شیوەیە دەبینین (کانی) ئەم داستانە بە کیشی (۱۱) برڭەیی ھۆنیووتەو، کیشیکی برڭەیی باو سادە و ئاسان و ئاوازدار، که دیریکی بە ھەردوو لەتەو یازدە برڭەییە، بۆیە ژمارە ی برڭەکانی (۱۱) (۴+۳+۴=۱۱) وەستانیکی کورت لە ناوەراستدایە؛ کانی توانیویەتی ریتەم و ئاوازیکی خوش بە داستانەکە ببەخشی، برڭە و پینەکانی بە پیتی ویستی خۆیی و پیتیستی وشە و رستە و دەستەواژەکانی ناو داستانەکە ی ریکخستوو. که واتە : پابەند بوون بە ژمارە ی برڭەکان و یەکیکی کیش دەبیتە ھۆی دروست بوونی سازو ئاوازیکی خوش، پاشان یە کگرتنی لە گەل بابەتی سەرەکی داستانەکە. ئەمانە ھەمووی ژینگەیکە خوش و پر لە ئاوازی سەرنجراکیش بەرھەمدەھینن شاعیر کیشەکە بە پیتی بابەتی داستانەکە دەگونجینیت. واتە: بریاری ھەلبژاردنی کیشی داستانەکە دەدات، یان زیادبوونی برڭەیکە وەک نمونە ی یەکەم که پنیویستی ھەلبژاردنی کیشەکە بوو. ئەمەش ئەو نیشان دەدات، که موسیقای شیعەرەکە لە سەر بنەمای دابەشبوونی برڭە ی کورت و درێژەکان دروستبوو، که یەکیکە لە تاییەتمەندییە سەرەکییەکانی موسیقای شیعری لە داستانە کلاسیکییەکاندا.

3-2-3-1-2-3: سەروا: سەروا بناغە ی موسیقای شیعری کلاسیکە واتە: ((سەروا لە گەل کیش دوو ڤەگەزی شکلی ھەرە گرنگی کلاسیکین. ھەردووکیان ئاوازی شیعەرەکە دابین دەکن و تەواوکەری یە کترن)) (گەردی، ۲۰۱۴، ۲۶۹). سەروا ئەو دەنگە ھاو ئاھەنگانە یە که لە کوتایی ھەر دوو میسراعدا دووبارە دەبنەو و چیرۆکی گۆڤرتن زیاتر دەکن. لە شیعری کلاسیکی کوردیدا بە شیوەیکە گشتی سەروا گرنگی پیدراوو شاعیران لە بەکارھێنانیدا دەستەرنگینی خۆیان تیدا نیشانداو.

سەروای مەسنەوی، ئەو جۆرە سەروایە یە که لە ھەر دوو میسراعی یەک بە تیدا ھاو ئاھەنگە و لە بەیتیکەو بە بیتیکە تر دەگۆرێ، واتە؛ ھەر بەیتیک سەروای تاییەت بەخۆی ھە یە یەکیکە لە جۆرەکانی سەروا لە شیعری کلاسیکی ڤۆژھەلاتدا، که لە گەل بنیاتی چیرۆکی شیعری و داستان دەگونجیت ((نزیکی ھەرھەموو شیعری زاری گۆران و ھەموو داستانە شیعرییەکان دابەش بوونی سەروایان بە شیوە ی مەسنەوی و زیاتر بۆ شیعری درێژو چیرۆکە شیعەر بە کاردێ)) (گەردی، ۲۰۱۴، ۲۸۴). ئاستەکانی سەرواش لە دوو ئاستدایە، که بریتین لە: (ئاستی دەنگ. لە ئاستی وشە).

لە ئاستی دەنگیدا، سەروا سی جۆرە ھە یە، که بەم شیوەیکە ی خوارەوون :

أ- ڤەوی: دەنگی کوتایی وشە ی فەرھەنگی سەروایە، بە بئ مۆرفیمی دواوہی ئەگەر مۆرفیمی پنیو لکابوو)) (گەردی، ۲۰۱۴، ۲۷۱) دەنگی کوتایی سەروایە، دەبیت ئەم دەنگە لە وشەیکەو بۆ وشەیکەتر، یان بۆچەند وشەیکە تر وەک یەک بن، ئینجا ھونەری ڤەوی دروستدەبیت، وەک:

کوتی یارەب بکە تەدبیر بەحالم

چ غەدری کرد بەمن ئەو چەرخێ ظالم (کانی، ۲۰۷۳، ۱۴)

لیرەدا وشەکانی کوتایی، که وشە ی سەروان بریتین لە (حالم، ظالم). ئەم دوو وشە یە لە کوتاییدا لە دەنگەکانی (ا) ھاوبەشن، دوا دەنگ بریتییە لە (م-لم). ئەمە ڤەوی، بەلام لە بەر ئەوہی ئەو دەنگە نە بزویئە بە تەنیا سەروا دروست ناکا ھەر دەبێ دەنگی بزویئە پشەوہی که (ا) لە گەل وەر بگرت و دەبنە سەروای ئەم دیرە. ئەمەش ریتیکی تاییەتی

به داستان‌ه‌که به‌خشيوه.

ب- پيش رهوى: ((ئو دهنگه بزوينه، يان ئو دهنگانه، كه له پيش دهنكى رهوى دين و له‌گه‌ل رهوى به‌يه‌كه‌وه سه‌روا دروست ده‌كه‌ن)) (گه‌ردى، ۲۰۱۴، ۲۷۲). ئو دهنگه‌ى له‌پيش دهنكى رهوى ديت، وهك دهنكى رهوى ده‌بيت له‌دوو وشه، يان زياتر ئم دهنگه وهك يه‌كبن، هم له جوړى دهنگ و هم له شوينى دهنگ. وهك (كانى) له‌م نمونه‌يه ده‌ليت:

له دوور ديتى ملوح عاره‌به‌ك هات

چه‌خوش ئه‌يگو له‌بو خوى شيعرو ابيات)) (كانى، ۲۰۷۳، ۱۴)

ليزهدا وشه‌كانى سه‌روا برتتين له (هات، ابيات) ئم وشانه دهنكى كو‌تايان (ت.ه. ئم دهنگه پيى ده‌گوتري (رهوى)، دهنكى (ا) له‌پيش دهنكى (رهويه) هاتووه و پيى ده‌لين دهنكى (پيش رهوى).

پ- پاش رهوى: ((بريتيه له بزوينى كورت دواى نه‌بزوين، يان ئو مؤرفيمه ريزمانيانه‌ى به كو‌تايى وشه‌ى سه‌رواداره‌وه ده‌لكين)) (گه‌ردى، ۲۰۱۴، ۲۷۳). ئو دهنگه هاوبه‌شانه‌ى ده‌كه‌ونه پاش دهنكى رهوى له‌چهند وشه‌يه‌كدا، وهك (كانى) له نمونه‌يه‌دا ده‌ليت:

سلاميان داو دانيشتن به‌دهوره

چ بوو امرت بفرموو شينى گوره (كانى، ۲۰۷۳، ۱۶)

كه‌باوكى زانى مجنون نيتى چاره

عيلاجى ناكري حالى ديباره (كانى، ۲۰۷۳، ۱۹)

وشه‌كانى سه‌رواى ديتره‌كان ئه‌مانه‌ن: (دهوره، گوره، چاره، ديباره). دوا دهنكى وشه‌كان دهنكى بزوينى (ه.يه. ئم بزوينه كورته ناتوانيت سه‌روا دروست بكات و نابيت به رهويه، ليزهدا دهنكى نه‌بزوينى (ر) ده‌بيت رهوى، دهنكى بزوينى (ه) ده‌بيت (پاش رهوى).

له ئاستى وشه‌شدا، سه‌روا ده‌بيت سى به‌ش، كه به‌م شيوه‌يه‌ى خواره‌وه‌ن :

أ- وشه‌ى سه‌روا: ((ئو وشانه‌ن كه له كو‌تايى له‌ت، يان دير دين و دهنكى كو‌تايان يان چهند دهنكي كو‌تايان وه‌كويه‌ك وايه)) (گه‌ردى، ۲۰۱۴، ۲۷۷). وهك له‌م نمونه‌يه‌دا كانى ده‌ليت:

گه‌يشته سى و پينج عمرى جوانى

چ اولادى نه‌بوو بگري ديوانى

له‌بو اولاده‌كى هه‌ولى ده‌دا زور

ده‌چوو بو لاي ملاو و شيخ و دوختور (كانى، ۲۰۷۳، ۵)

ليزهدا ده‌بينين دووباره‌بوونه‌وه‌ى وشه‌كانى (اولاد) دووباره بوته‌وه كه به‌ماناي مندا‌ل هاتووه.

وهك له‌م نمونه‌يه‌دا (كانى) ده‌ليت:

له‌سينه‌م ده‌رنه‌چى قه‌ت عشقى له‌يلا

هه‌تا مردن بكه‌م هه‌ر مه‌شقى له‌يلا

وه‌هاسووكم بكه‌ى وهك پووشى صحرا

صبا ممكن بى بميگه‌بينتته له‌يلا (كانى، ۲۰۷۳، ۲۰).

له‌م ديترانه‌دا دهنكى هاوبه‌شى كو‌تايى (ا.يه) له كو‌تايى وشه‌كانى (له‌يلا، صحرا) هاتووه. وشه‌كانى (له‌يلا) و (صحرا) كه دهنكى كو‌تايان (ا.يه، هاوبه‌شن و بيتان ده‌لين (وشه‌ى سه‌روا).

ب- پاش سه‌روا (ره‌ديف): ((وشه‌يه‌كه يان چهند وشه‌يه‌كه له دواى وشه‌ى سه‌روادا وه‌كو خويان، به هه‌مان مانا، دووباره ده‌بنه‌وه)) (گه‌ردى، ۲۰۱۴، ۲۷۷). وهك له‌م نمونه‌يه‌دا كانى ده‌ليت:

هه‌ميسان تا‌قه‌تى چوو بى حضور بوو

به‌رامبه‌ر خو‌شه‌ويستى بى شعور بوو (كانى ۲۰۷۳، ۳۹).

ليزه وشه‌ى (بوو) له‌پاش وشه‌كانى سه‌روا (حضور، شعور) وه‌كو خويان به‌هه‌مان مانا دووباره بوته‌وه. ئم وشه‌يه

پیی دهگوتریت (پاش سهروا- رهدیف) چونکه له پاش وشه‌ی سهرواوه هاتوووه که وشه‌کانی سهروا (حضور، شعور) ن.
پ- پیش سهروا (حاجیب): ((وشه‌یه‌ک یان چند وشه‌یه‌ک وهکو خوی به‌ه‌مان مانا له پیش وشه‌ی سهروا دووباره
 ده‌بیت‌ه‌وه. وهک له‌م نموونه‌یه‌ی کانی که ده‌لایت:

ئه‌ویی شیخ و مه‌لابوو نووشتی بو کرد

نه‌ما ده‌رمان نووشتی گشتی بو کرد (کانی، ۲۵۷۳، ۱۹)

له وشه‌کانی وشه‌ی سهروا (کر) که‌له دوو ده‌نگی (دی کۆتایی هاوبه‌ش و له‌پیش هه‌ریه‌که له‌م وشانه‌ش مؤرفیمی (بو)
 وه‌کخوی دووباره بوته‌وه، ئه‌مه‌ش پیی دهگوتریت پیش سهروا (حاجیب).

3-3-2-3 سهروای مه‌سنه‌وی: ((ئه‌وه‌یه که هه‌ردوو له‌تی دیریک سه‌روایان یه‌ک بی و په‌یوه‌ندیان به سه‌روای دیره‌کانی
 تره‌وه نه‌بی، مه‌سنه‌وی زیاتر بو هه‌موو داستانه شیعریه‌کان و شیعری دیرۆ و چیرۆکه شیعری به‌کار دیت)) (گه‌ردی، ۲۰۱۴،
 ۲۸۳). خۆیشی فۆرمیکی شیعریه‌یه و تیندا هه‌ردوو له‌تی هه‌ر دیریک سه‌روایان وه‌کیه‌که، به‌لام ئه‌م سه‌روایه په‌یوه‌ندی به
 سه‌روای دیره‌کانی تره‌وه نییه، واتا هه‌ر دیریک سه‌سته‌می سه‌روای تایه‌ت به‌خوی هه‌یه) وه‌ک: (أ، ب، ج، د، د)
 ئه‌م تایه‌تمه‌ندییه وایکردوو مه‌سنه‌وی ببیته فۆرمی گونجاو بو داستانه شیعریه‌کان و شیعره دیرۆکه‌کان، چونکه شاعیر
 ناچار نییه سه‌روای هه‌موو دیره‌کان وه‌ک یه‌ک بیت، ئه‌مه‌ش ئازادییه‌کی زیاتر ده‌به‌خشیت بو گه‌رانه‌وه‌ی چیرۆک.
 داستانی (له‌یله و مه‌جنون) ی (کانی) یش به‌م فۆرمه نووسراوه، بو نموونه، (کانی) ده‌لایت:

جودابوونی قه‌یس و له‌یلا

وه‌قه‌یسیش که‌وته‌صحرا

که بیستی دایکی له‌یلا ئه‌م قسانه

له‌به‌ر عجزیی دلی گرتی زه‌بانه

وه‌کوو ایواره بوو له‌یلا بو مال هات

ته‌ماشای کردو دایکی بی موبالات)) (کانی، ۲۵۷۳، 7)

لیره‌دا ده‌بینین هه‌موو دیریک یه‌ک سه‌روای سه‌ریه‌خوی هه‌یه، په‌یوه‌ندی به سه‌روای دیره‌کانی تره‌وه نیه. دیری یه‌که‌م
 سه‌رواکانی ئه‌مانه‌ن: (له‌یلا، صحرا)، دیری دووهم سه‌رواکانی ئه‌مانه‌ن: (قسانه، زه‌بانه)، دیری سێهه‌م وشه‌کانی سه‌روای
 ئه‌مانه‌ن: (هات، موبالات)، هیلکاری دابه‌شبوونی سه‌روای ئه‌م دیرانه‌ش به‌م شیوه‌یه یه: (ا، ه، ه، ت، ت)، داستانی
 (له‌یله و مه‌جنون) یش له‌سه‌ر کیشی عه‌رووزی مه‌سنه‌وی نووسراوه‌ته‌وه، که دوو میسراعی هه‌ر به‌یتیک هاوسه‌روان.

3-2-4: وینه‌ی شیعری:

وینه‌ی شیعری ئه‌و هۆکاره هونه‌رییه به‌هه‌زه‌یه، که ئه‌ندیشه‌ی خۆینه‌ر به‌ره‌و جیهانیکی پر له جوانی وسۆز ده‌بات. له
 ریگه‌ی ده‌رپینی هه‌سته‌کان و بیروکه‌کان به شیوه‌یه‌کی نوو و داهینه‌رانه. شاعیر ده‌توانیت وینه‌ییکی زیندوو بخولقی‌نیت،
 که مرۆف له ژبانی رۆژانه‌یدا هه‌ستی پیناکات.

وینه‌ی سروشت و ئیستاتیکی جوانیه‌کانی له‌شیعری داستانی، (وه‌صف و په‌سن) له ریگه‌ی وینه‌ی شیعریه‌وه
 دینه‌به‌ره‌م. شاعیر له ریگه‌ی (خواستن، لیکچواندن، خوازه، درکه، دژیه‌ک) دا وینه‌یه‌کی زیندوو له‌بابه‌تی باسکراو ده‌خاته
 به‌رچاوی خۆینه‌ر. بو نموونه، له‌داستانی (له‌یله و مه‌جنون)، وه‌صفی جوانی له‌یلا زورجار به‌لیکچواندن به‌مانگ، خۆر،
 گۆل و خونچه ده‌کریت ((بو ئه‌وه‌ی ئه‌و جوانیه‌ی له‌بوونی سروشتا هه‌یه، له‌کاره هونه‌رییه‌کاندا وه‌کو بابه‌تیکی ئیستاتیکی
 جوانیه‌کانی رهنگ بده‌نه‌وه، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی جوانی سروشتی کاریگه‌رییه‌کی قوڵی به‌هه‌ستی جوانینیانیه‌ی خۆدی مرۆقه‌وه
 هه‌یه)) (مه‌مه‌د، ۲۰۲۳، ۲۳). شاعیر وینه‌ی شیعری به‌قوڵی له‌به‌ره‌مه‌که‌یدا به‌رجه‌سته ده‌کات. وینه‌ی شیعری ئه‌م
 ره‌گه‌زانه‌ی خواره‌وه له‌خۆ ده‌گریت: (لیکچواندن، خوازه، خواستن، درکه، دژیه‌ک).

3-2-4-1: لیکچواندن: ئه‌و هونه‌ره‌ی پیی دهگوتریت (ته‌شبییه)، ئاوێته‌بوونیکی کۆنه له ئه‌ده‌بی کوردی، یان بریتییه له
 دروستکردنی پردیک له وینه‌و هه‌ستیکه‌وه بو وینه‌و هه‌ستیکی تر، له‌ریگه‌ی گه‌ردانی هاوشیوه‌یه‌که له‌نیوان دوو شت،
 یان زیاتردا، به‌مه‌به‌ستی هاوبه‌شیان له سیفه‌تیک یان زیاتردا، به‌و زاره‌ی قسه‌که‌ر مه‌به‌سته‌تی. یان لیکچواندن: ((بریتییه

له گریدانی هاو شینوهییهک له نیوان دوو شت، یان زیاتر، بهمه بهستی هاو بهشیان له سیفه تیک، یان زیاتردا، به ئهوزاریک که قسه که مه بهستی تی)) (مستهفا، ۲۰۱۱، ۱۱۷) کانی له داستا که ییدا (له یله و مجنون) ئه م هونه رهی ئه فراندوو، بۆنموونه وهک:

به قامهت عه رعه رو بوستان بوو له یلا

به رومهت وهک مه هی تابان بوو له یلا

برۆی ئه ربابی محرابی دوعا بوو

شوعاعی نه و جه وانی وهک چرا بوو (کانی، ۲۰۷۳، ۶)

ده بیین شاعیر له م دیرانه دا زۆر به جوانی وه سفی له یلا ده کات و (پینج) جار هونه ری لیکچواندنی له م دوو دیره دروست کردوه، وهک: ۱- بالای له یلا به دره ختی (عه رعه ر) چواندوو که جوړیک دره ختی راست و به رزه، ۲- بالای له یلا به (بوستان) که باخچه یه چواندوو. ۳- روخساری له یلا به (مه هی تابان) که مانگی دره وشاوه یه چواندوو. ۴- برۆی له یلا به (محرابی دوعا) که قبیله ی نوێزه چواندوو.

۵- شوعاعی گه نجیتی له یلا (پووناکی جوانی) به (چرا) که گلۆپ (پووناکی به خش) ه چواندوو.

2-4-2-3 : خوازه: هونه ری خوازه (مجاز): یه کیکه له هونه ره په وانی ئییه کان له ئه ده بی کوردیدا، که شاعیران بۆ ده له مه ندردنی دهق و دروستکردنی وینه ی هونه ری جوان و کاریگر به کاری ده هینن، دیاره ((خوازه وهکو هونه ریکی گرنگی داهینانی ئه دهب و هۆکاریکی هه میسه هیشته وهی دهق به ناسکی. دوو جوړی هیه، بریتین له: (خوازه ی زمانی وخوازه ی ژیری)) (مستهفا، 2011، 165). له داستانی کلاسیکی (له یلا و مه جنوون) ی کانی، به پوونی ده بیین که شاعیر چه ندین جوړی خوازه ی به کارهیناوه، وهک:

1-2-4-2-3 : خوازه ی زمانی (مجاز مرسل) که ((بریتیه له گوازته وهی وشه له واتای دروستی (فه ره نگی) ی خۆی، که له بنجا بۆی دانراوه، بۆ واتایه کی نو، ئه مه له بهر بوونی په یوه ندیه ک له نیوان واتای یه که م و دووهم، دیاره ده بی قهرینه ییکیش هه بی ریگری بکات له وهی واتای یه که م مه بهستی و بیر بۆ ئه وه بیات، مه بهستی واتای دووهمه)) (مستهفا، ۲۰۱۱، ۱۶۵). که تییدا وشه یه ک له مانای راسته قینه ی خۆی لاده دریت و بۆ مه بهستی تر به کار دیت به بی ئه وهی بییت به لیکچواندن. کانی له (له یله و مه جنوون) هکه یدا، چه ندین نمونه ی گرنگی خوازه ی زمانی به کارهیناوه، وهک:

وهلامی مجنون به له یلا یه

له زنجیر بونی به ره لایه (کانی، ۲۰۷۳، ۳۷)

له زنجیر بونی به ره لایه وشه ی (زنجیر) به کارهاتوو بۆ مه بهستی کووت و بهندی عه شق و مهینه تی. چونکه مه بهستی زنجیری راسته قینه نییه، به لکو بارودوخی سه ختی که سیکه که کووت و بهند کراوه.

2-2-4-2-3 : خوازه ی ژیری (کنایه): (بریتیه له دانه پالی کار (فعل)، یان ئه وهی له واتادا وهکو ئه وایه، بۆ غهیری دروستی خۆی، له بهر په یوه ندیه ک، له گه ل بوونی قهرینه یه ک ریگری بکات له وهی ئه و دانه پاله دروست بییت)) (مستهفا، ۲۰۱۱، ۱۶۵). کانی له داستانی (له یله و مه جنوون) دا چه ندین نمونه ی خوازه ی ژیری هیه، که تییدا شاعیر دهسته واژه یه ک به کار ده هینت مانایه کی راسته و خۆی هیه، به لام مه بهستی که ی مانایه کی شاراووه و ناراسته و خۆیه. کانی له (له یله و مه جنوون) هکه ی دا، چه ندین نمونه ی گرنگی خوازه ی ژیری به کار ده هینت. کانی ده لیت:

اسیرم هاتووم زنجیر له شانم

بزانم چۆنی ئه ی رۆحی ره وانم (کانی، ۲۰۷۳، ۳۸)

اسیرم هاتووم زنجیر له شانم، ئه م دهسته واژه یه مانای راسته و خۆی وهک که سیکی به ندرکراوه به زنجیره، به لام مه بهستی شاراووه ی ئه وهی که مه جنوون گیروده ی عه شقی له یلا یه، نه ک زنجیری راسته قینه.

3-4-2-3 خواستن (الاستعاره): خواستن بابه تیکی تره له هونه ره کانی په وانی ئییه و رۆلیکی گرنگی هیه له خولقاندنی وینه ی شیعیری. خواستنیش: ((بریتیه له به کارهینانی وشه یه ک بۆ دهر برینی مانایه کی تر بیجگه له مانای دروستی وشه که، به مه رجی په یوه ندی نیوان مانای دروست و مانای خوازه یی وشه که پیکچوون بییت، ئه بی نیشانه یه کیش هه بی

که ئیمه مه به ستمان به م وشه یه مانا خواستراوه که یه نهک مانا دروسته که)) (گهردی، ۱۹۷۲: ۶۹)، خواستنیش چهن جۆریکی هیه، وهک:

2-3-4-1 خواستنی ئاشکرا: که ئه و خواستنه یه له دوو بنه رته که یه لیکچواندن ته نها (له وچوو) هاتبی و (لیچوو) دهرنه که وتبی، یان: ((ئو خواستنه یه له دوو پایه سه ره که یه کانی خواستن (بۆ خواستراو لئ خواستراو) له بهر یه کتر هه لده وشینریتته وه تیایدا ته نیا ئماژه به لئ خواستراو ده کریت، بۆ خواستراو لاده بریت)) (گهردی، ۲۰۲۲: ۳۱۲) له داستانی (له یله و مه جنون) ی کانیدا، ده بینین که شاعیر چه ندین نمونه ی خواستنی ئاشکرای به کارهیناوه، که تییدا ناوی شتیک بۆ شتیکتر به کار ده هینیت به شیوه یه کی راسته وخۆ ئاشکرا. بۆ نمونه کانی ده لیت:

وهلامی داوه مجنون کوتی له یلا

ئهن چبکه م له کاری ذاتی مه ولا (کانی، ۲۰۷۳، ۳۷)

لیره دا (ذاتی مه ولا) خوازه یه کی ئاشکرایه بۆ چاره نووس وته قدیر. خودا راسته وخۆ ناوی هاتوووه بۆ مه به ستی چاره نووس.

2-3-4-2 خواستنی درکاو: ئه و خواستنه یه که له دوو بنه رته که یه لیکچواندن ته نها (لیچوو) هاتبی، له وچوو دهرنه که وتبی، یان: ((ئو خواستنه یه له دوو پایه سه ره که یه کانی خواستن (بۆ خواستراو لئ خواستراو) له بهر یه کتر هه لده وشینریتته وه لئ خواستراو لاده بریت و به نیشانه یه ک ئماژه ی به پیوستیه کی بۆ خواستراو کردیت)) (گهردی، ۲۰۱۱، ۳۱۴) کانی له (له یله و مه جنون) دا چه ندین نمونه ی جوانی خواستنی درکاو به کارهیناوه، که تییدا شاعیر شتیک به شتیک تر ده چوینیت، به لام ته نیا یه کیک له تاییه تمه ندیه کانی شته لیکچوینراوه که ده هینیت و ئه و شته سه ره کییه ناهینیت. وهک کانی ده لیت:

له ههردووچاوه که ی فرمیسک ئه باری

وهها دهردی دلی نه یگۆته یاری)) (کانی، ۲۰۷۳، ۳۸)

لیره دا فرمیسک وهک (بارنیک) ویناکراوه که ده باریت، به لام وشه ی (باران) نه هاتوووه ته نیا کرداره که ی (ئه باری) هاتوووه. بارین تاییه ته به باران، به لام بۆ فرمیسک به کارهاتوووه.

4-4-2-3 درکه (الکنایه): ((بریتیه له رسته یه که بۆ غهیری واتای دروستی خۆی دیت و واتاییکی درکاو ده گه یه نیت، هه رچه نده هیچ ریگریه که نییه له وهی رسته که بۆ واتای دروستیش به کارهاتبی، ئه وهش له بهر ئه و لیکچوونه یه که له نیوان دهربرینی درکاو واتای درکاو رسته که دا هه یه. به واتایه کی تر ده توانین بلین درکه: وینه یکه به پیکهاته ی خۆی به ره و واتایه کی ترمان ده بات)) (عه بدوللا، ۲۰۱۳: ۱۸۹).

هونه ری درکه (کنایه) له ئه ده بی کوردیدا شاعیران له بپی ناوهینانی راسته وخۆی دیارده یه ک یان هه ستنیک، به ناراسته وخۆ له ریگه ی وینه ی هونه ری ئماژه ی پیده کات. بۆ نمونه کانی ده لیت:

به لان ته حقیری که ن لپی دهن به داران

به پاله ستو به دووری خهن له عه ره بان (کانی، ۲۰۷۳، 9)

به پاله ستو به دووری خهن له عه ره بان - درکه یه بۆ سووکایه تی پیکردن و دوورخستنه وه له کۆمه لگا

5-4-2-3 دژیهک: یان دژواتا: یه کیکه له په گه زه گرنه کانی زمان، که بۆ دوو جۆری سه ره کی دابهش ده بیت. یان دژیهک ((بریتیه له هیتانی دوو وشه ی میمل و دژیهک، یا روو به روو کردنی دوو واتای پیچه وانه. جا ئه م دژیه که و پیچه وانه یه داویک بئ له تانویوی هۆنراوه دا یا قه فیک بئ له زنجیره ی په خشاندا)) (گهردی، ۱۹۷۵، ۶۸). دژیه کیش چهن جۆریکی هیه، وهک: دژیه کی ئیجابی و سلبی.

2-3-4-5-1 دژیه کی ئیجابی: ئه و جۆره یه که شاعیر به شیوه یه کی هونه رمه ندانه چه ندین نمونه ی هونه ری دژیه کی وهک (ئیجابی و سلبی) به کارهیناوه. بۆ نمونه: جۆری یه که م دژیه کی ئیجابی: ئه و جۆره دژیه که یه که ده دوشت، یان دوو چه مک ده خاته به رامبه ر یه کتر، به لام بۆ دروستکردنی مانایه کی قوولتر و ئه رینی: جۆری یه که م، دژواتای فره هنگی

یان راسته و خۆیه، واته ((دژیه کی ئیجاب: ئه وهش وا ده بی ئه و وشه یه ی، که ناویان ده بری و دژیه کیان لیده که ویته وه له باره ی ره گه زه وه هه چ په یوه نندیان پیکه وه نه بی، هه ریه که یان له ره گه زیکی سه ره به خۆ بیت)) (گه ردی، ۱۹۷۵، ۶۸). که وشه کان به شیوه یه کی ته واو پینچه وانیه یه کترن له فره هنگدا، وه ک (شه وو پوژ)، (ساردو گه رم)، یان (ژیان و مردن). وه ک کانی ده لیت:

خه لاس ده ردو غه می دونیا له مه ولا

زه مانی که یف و خۆشی هات له عقبا (کانی، ۲۰۷۳، ۶۴)

خۆشی و ناخۆشی دژیه کی نیوان ده ردو خۆشی، دونیاو عقبا بو گه یاندنی مانای ئاسووده یی پاش مردنه. وه ک کانی ده لیت:

2-3-4-5-2 دژیه کی سلبی : ئه و جو ره یه که دژیه تی و ناکوکی بو نیشان دانی نه رینی و کاره سات به کار دیت :

بو نمونه کانی ده لیت:

نه چوو قه یسش له بو مکتب له پاش

ئه و به بی ئه ولپی حرام بوو خوار دنوخه و

له بو صحرا ده چوو تا کوو ایواران

ده سووړا بی خبر سه ر سامو حیران (کانی، ۲۰۷۳، ۸)

نه چوو ده چوو : قه یس نه چوو بو قوتابخانه، به لام ده چوو بو دهشت/بیابان. ئه مهش (ده چوو، نه چوو) دژیه کی نافه ره هنگیه، چونکه به ئه وزاری نه فی کراوه بووه به دژیه ک.

3-4 ناوه رۆکی داستانی (له یله و مه جنون) .

داستانی (له یله و مه جنون) یه کیکه له گه وره ترین داستانه دلداریه کانی پوژه لاتی، که باس له و کوړو کچه ده کات که عیشقیکی پاک و په سه ن کو یان ده کاته وه، به لام کو مه لگا و دابونه ریتی ئه و سه رده مه ریگرن له به رده م به یه گه گه شت نیان. سه رچاوه ی ئه م داستانه بو ئه ده بی عه ره بی سه ده کانی ناوه راس ت ده گه رپته وه، به لام (نیزامی گه نه جو ی) شاعیری به ره گه ز کوردی فارسینووس بو ته هوی گه شه کردن و بلا بوونه وه ی له ئه ده بی فارسیدا، دواتر چۆته ناو ئه ده بی میله تانی تری وه ک تورک و کورد، (کانی) شاعیریش هاتوو ده داستانی (له یله و مه جنون) ی هۆنیوه ته وه، که سه رچاوه که ی (فضولی) شاعیری ناو داری تورک بووه، چونکه (کانی) زمانی تورکی زانیوه ده داستانه که ی زور به جوانی هۆنیوه ته وه و به زمانیکی ساده و په وانی کوردی، به شیوه ی ناوچه ی هه ولیری، ئه م داستانه له سه ره تادا به فۆرمی مه سنه وی کلاسیکی نوو سراوه، هه ر به ییتیک له دوو میسراع پیکه اتوووه کو تایی هه ردوو میسراع هاو ده نگن (هاو قافیهن). داستانه که له چه ند به ش و ته وه ره ی سه ره کی پیک هاتوووه:

داستانی (له یلاو مه جنون) چیرۆکیکی خۆشه ویستی ساده و چه ندین تاییه تمه ندی قوولی فه لسه فی و کو مه لایه تی له خۆ ده گریت: که ده کریت له م خالانه ی خواره وه کورتیان بکه ینه وه :

3-4-1 مملانی نیوان تاک و کو مه لگا: یه کیک له ته وه ره سه ره کییه کانی ئه م داستانه، ئه وه یه مملانییه له نیوان خواستی تاک و داب و نه ریتی کو مه لگایه. (له یله و) (مه جنون)، وه ک دوو تاکی خاوه ن هه ست و خواست، له به رامبه ر دابونه ریتی کو مه لایه تیدا، توند و به هیزدا ده وه ستن ریگریان لی ده کات به ئاواته کانیان بگه ن، سه ره نجام چیرۆکه خۆشه ویستییه که یان به ناکامی و تراژیدی کو تایی دیت و ناگه ن به ئامانج، به لام ده بن به هه مئاو سیمبولی خۆشه ویستییه کی پاک و بیگه رد. وه ک کانی ده لیت :

حیکایه تی له یله و مه جنون

بو مه کته ب هاتنی له یلا

جو دابوونی قه یس و له یلا

چوونه خواستگاری له یلا

باسی مردنی له یلاو مه جنون

عالم بویان بو ته مه حزون

مفتوون بوون قه یسی شه یدا

وه قه یسیش که و تنه صحرا

نه سیب نه کردنی مه ولا

پیاوم ده وی نه بی مه حزون)) (کانی، ۲۰۷۳، ۵-۶۲)

4-3-2 عه شقی پاک وئه فسانه بی: عه شقی (له یلا) و (مه جنوون) وهک رهمزیک بۆ عه شقی پاک و راسته قینه دهرده که ون، که بهر زترو به هیزتره له هه موو کۆسپ و ته گهره یهک که هاتوته ریگه یان. ئەم عه شقه ده بیته هیمایهک بۆئه و هیزه پۆحیییه ی که له سه رووی هه موو کۆت و به ندیکی کۆمه لایه تییه. که ده لیت:

که لی ی دهره قه یس ده یگۆ چ خۆشه
له بۆ له یلا دهر وونم پرله جۆشه
له داران بۆنی له یلا دیته لووتم
بدن ماچه کهم له پاش لیدانی سوتم
ئه گهر بی و بمکوژن ناکه م فوغانی
رجام وایه کهوا له یسلا نه زانی

ئه گهر عاجز نه بی بۆم یاریی خه مخووار
به خۆم باکم نیه بمرم له ژیردار
له راهی خوا بکه ن باشی وه کوو چوون
دلی له یلا مه کهن به و به حسه مه حزون)) (کانی، ۲۰۷۳، ۹)

4-3-3 به های قوربانیدان و وه فاداری: هه ردوو پاله وانی سه ره کی داستانه که (له یلا) و (مه جنوون) نمونه ی وه فاداری و قوربانیدان پیشکه ش ده کهن. (له یلا) سه ره پای هاوسه رگیری زۆره ملی له گه ل (ابن السلام)، وه فادار ده میتیته وه بۆ عه شقه که ی بۆ (مه جنوون). (مه جنوون) یش سه ره پای هه وه له کانی خیزان و هاو پیتیانی بۆ دهر باز بوون له شیتی عه شق، به پابه ند ده میتیته وه به خۆشه و یستییه که ی به رامبه ر (له یلا). هه رو هک کانی ده لیت:

به سه د ئه زیه ت هه تا پاراوه له یلا
وه خت بوو شیت بیی برواته صحرا
به جاهی ایره یعنی بینی معمور
به بی له یلا نه بم دلشاد و مسرور
له سینم دهر نه چی قه ت عه شقی له یلا
هه تا مردن بکه م هه ر مه شقی له یلا

له لای له یلا بی دائم مه یل و فکر م
شه وو رۆژ وصفی پۆی له یلا بی ذکر م)) (کانی، ۲۰۷۳، ۹، ۴۱)

4-3-4 پۆلی چاره نووس له ژیا نی مرۆفدا: ئەگه رچی له داستانه که دا تیشک خراوه ته سه ر پۆلی چاره نووس و قه دهر (قه زاو قه دهر) له ژیا نی مرۆفدا. سه ره پای هه موو هه وه له کانی که س و کاری، بریاره کانی ژیا ن هه ندیکجار له دهر وه ی ویستی ئه واندا یه. ئەم بۆچوونه فه لسه فییه له کۆتایی تراژیدیایی داستانه که دا به رجه سه ته بووه. هه رو هک کانی ده لیت:

ته واو بوو هه رو هکوو له یلا روحی دا
هه موو خزمی دهم و ده ست بوونه په یدا

خه لاص بو مرثیه ی مجنونی فانی
له روح قه بری درێژبوو درچوو گیانی)) (کانی، ۲۰۷۳، ۶۲)

4-3-5 په یوه ندی نیوان عه شقی زه مینی و عه شقی خودایی: له ئە ده بی سو فیکه ری دا، چیرۆکی (له یلا) و (مه جنوون) هه لگری تاییه ته ندییکی قوولی مه عنه وی و عیرفانییه. عه شقی (مه جنوون) بۆ (له یلا) ده بیته هیمایهک بۆ عه شقی مرۆف بۆ خودا، که تیندا خۆشه ویستی پاک و راسته قینه ده بیته ریگایهک بۆ گه یشتن به که مال و تیگه یشتنیکی بالاتر له ژیا ن. هه رو هک کانی ده لیت:

گو تی گیانه منی ناقص مه زانه
شکر پوتبه و نیشانی خۆم له شان

له ده ستم دهر نه چی عه شقی حقیقم
نه بی زائل به جاریکی صدیقم

ئه توش ضایع مه که له یلا عفیفت
ظریفی بانه چی جانا ظرفت)) (کانی، ۲۰۷۳، ۶۰)

واته داستانی له یلا و مه جنوون گرنگترین رهمزی مملانی نیوان خواستی تاکه که سی و کۆنه په رستی کۆمه لایه تییه، که تیندا دوو خۆشه ویست به هوی کۆسپه کانی کۆمه لگاوه ناگه نه ئامانجه کانیان و به م شیوه یه ده بنه نمونه ی وه فاداری و خۆشه ویستی پاک. عه شقه که یان ده بیته هیمای ئه وه یزه پۆحیییه ی که له سه رووی هه موو سنووریککی کۆمه لایه تییه و له ئە ده بی سو فیکه ری دا وهک رهمزی عه شقی مرۆف بۆ خودا ده بیتریت، هه رو هه ر پۆلی چاره نووس و قه دهر له ژیا نی مرۆفدا دهر ده خات.

ئه نجام:

1- داستان شیوازیکی شیعری کلاسیکی و میراتی ئە ده بی ره سه نی کوردیییه، که به زمانیکی فه سیح و بهر ز دهر ده که ویت و پره له ره وان بیژی و دا هیتان. ئەگه رچی له به یته نزیکه، به لام تاییه ته ندی جیاوازی هه یه و به فورمیککی پیگه یشتوو

- داده‌نریت، که له سه‌ردهمی هه‌لقولان و په‌په‌هوی ئه‌ده‌بیاتی هونه‌ری به‌رز سه‌ری هه‌لداوه. جۆره‌کانی وه‌کو: (قاره‌مانی، ئه‌قینی و ئایینی) له‌خۆده‌گریت و ئه‌و چیرۆکه‌ شیعرییه‌یه‌ که ژیا‌نامه و پاله‌وانیه‌تییه‌ میژووییه‌کان ده‌گیریتیه‌وه.
- 2- داستانی کوردی له‌ دیالیکته‌ سه‌ره‌کییه‌کانی کوردی (گۆران، کورمانجی ژوو‌رو کورمانجی خواروو) نووسراوه‌ته‌وه، هه‌روه‌ها له‌ دیالیکتی لوری داستانی ئایینی به‌رچاو ده‌که‌وێت. له‌ دیالیکتی گۆران دا به‌ کیشی به‌نجه‌ نووسراوه‌ وه‌کو زۆربه‌ی شیعری به‌رزی ئه‌و دیالیکته‌یه‌، به‌لام له‌ کورمانجی ژوو‌ر و خواروو به‌ کیشی عه‌رووزی دا‌پێژاوه‌.
- 3- داستان له‌ هه‌ندی‌ک تاییه‌تمه‌ندی له‌گه‌ل به‌یت هاوبه‌شه‌، به‌لام له‌و جیاوازه‌. له‌ رووی فۆرمه‌وه‌ داستان هۆنراوه‌یه‌کی درێژه‌ له‌ چه‌ند غه‌زه‌لیک پیکهاتوه‌، هه‌موویان به‌ سه‌روای مه‌سنه‌وی (جووت سه‌روا) ده‌نووسرین و له‌ قوناغیکی پیشکه‌وتوو‌تر له‌ به‌یت داده‌نریت.
- 4- کانی له‌ زمانی نوسینی (له‌یله‌و مجنون)ه‌که‌یدا زمانیکی ساده‌ و ئاسانی په‌په‌وه‌کردوه‌ له‌ ده‌رپه‌ینه‌کانیدا لایه‌نی هونه‌ری و په‌سه‌نی له‌به‌رچاو گرتوه‌، مولکی ناوچه‌پیشی پێوه‌دیاره‌، که ناوچه‌ی هه‌ولێره‌.
- 5- کانی وه‌کو شاعیرانی کلاسیکی سه‌رده‌می خۆی به‌کاره‌یتانی وشه‌ی بیگانه‌ی (عه‌ره‌بی، فارسی) لای باو بووه‌، به‌لام به‌شێوه‌یه‌کی پوخت و به‌ پنی یاسا و ریسای زمانه‌که‌ی گونجاندوه‌. هه‌روه‌ها لادانی زمانی له‌ بنیاتی رسته‌دا به‌دیده‌کریت بۆ پنیوستی شیعری، چونکه‌ شیعری یاسای تاییه‌ت به‌ خۆی هه‌یه‌. له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا پوونییژی به‌شێوه‌یه‌کی به‌رفراوان به‌کاره‌یتاوه‌ له‌ رینگه‌ی بنه‌ماکانی (لیکچووندن، خوازه‌، خواستن، درکه‌ و دژیه‌ک) که وینه‌ی هونه‌ری له‌ بنیاتی شیعری داستانه‌که‌دان.
- 6- کانی له‌ وه‌رگیرانی داستانی (له‌یلا و مه‌جنون)دا سه‌ره‌که‌وتوو بووه‌ به‌ به‌کاره‌یتانی ئه‌و لایه‌نه‌ هونه‌ریانه‌ی ده‌بنه‌ هۆکاری جوانناسی و به‌ پیزی ده‌ق له‌ رووی روخسار و ناوه‌رۆکه‌وه‌. له‌ ئاستی شیعردا شیوازیکتی هونه‌ری به‌رزی هه‌بووه‌ له‌ ئاسته‌کانی وشه‌ و رسته‌دا.
- 7- کانی له‌ ناوه‌رۆکی داستانه‌که‌ی تاییه‌تمه‌ندی قوولی (کۆمه‌لایه‌تی، ململانی تاک و کۆمه‌لگا، عیشقی پاک و عیشقی خودایی، به‌های قوربانیدان، رۆلی چاره‌نوس) به‌رجه‌سته‌کردوه‌.
- 8- کانی له‌ (له‌یله‌و مجنون)ه‌که‌ی هه‌ردوو قاره‌مان به‌ سیفاتیی جوان وه‌سف کردوه‌ سه‌ره‌نجام هه‌روه‌ک له‌ داستانی کوردی کۆتایه‌که‌ی به‌ مه‌رگی قاره‌مان دیت، واته‌: (له‌یله‌و مجنون)ه‌که‌ی کانیش به‌ کاره‌سات و تراژیدیا به‌ کۆتا هاتوه‌.

سه‌رچاوه‌کان:

یه‌که‌م : به‌ زمانی کوردی

أ- کتیب :

- بۆره‌که‌یی، صدیق (2008) میژووی وێژه‌ی کوردی، به‌رگی یه‌که‌م، چاپی دووهم، هه‌ولێر: ده‌زگای ئاراس.
- پیره‌میرد، (1983) دوانزه‌ سواره‌ی مه‌ریوان، چاپی سێیه‌م، سلیمانی: چاپخانه‌ی کاکه‌ی فه‌لاح.
- حاجی، سه‌نگه‌ر قادر (2009) بنیاتی گیرانه‌وه‌ له‌ داستانی مه‌م و زین و رۆمانی شاری مۆسیقاره‌ سپیه‌کان، چاپی یه‌که‌م، ده‌وک: چاپخانه‌ی خانی.
- حوسین، هیمداد و نازم، سه‌نگه‌ر و سالح، ریزان (2018) ژانره‌ ئه‌ده‌بییه‌کان، چاپی یه‌که‌م، هه‌ولێر: ناوه‌ندی ئاوێر.
- خه‌زنه‌دار، مارف (1984) له‌ بابه‌ت میژووی ئه‌ده‌بی کوردیه‌وه‌، به‌غداد: چاپخانه‌ی (المؤسسة العراقية للدعاية والطباعة).
- خه‌زنه‌دار، مارف (2002) میژووی ئه‌ده‌بی کوردی، به‌رگی یه‌که‌م، چاپی یه‌که‌م، هه‌ولێر: ده‌زگای ئاراس.
- خه‌زنه‌دار، مارف. (2010) میژووی ئه‌ده‌بی کوردی، به‌رگی دووهم، چاپی دووهم، هه‌ولێر: ده‌زگای ئاراس.
- دۆسکی، تحسین ئیبراهیم (2005) مه‌م و زین (ئه‌حمه‌دی خانی)، چاپا ئیکتی، هه‌ولێر: چاپخانا وه‌زاره‌تا په‌روه‌ردی.
- ره‌سول، عه‌زه‌دین مسته‌فا (1970) لیکۆلینه‌وه‌ی ئه‌ده‌بی فۆلکلۆری کوردی، چاپی یه‌که‌م، به‌غداد: دار الجاعظ.
- ره‌سول، عه‌زه‌دین مسته‌فا (2010) لیکۆلینه‌وه‌ی ئه‌ده‌بی فۆلکلۆری کوردی، چاپی سێیه‌م، هه‌ولێر: چاپخانه‌ی ئاراس.
- سه‌جادی، عه‌لانه‌دین (1389) میژووی ئه‌ده‌بی کوردی، چاپی سێیه‌م، سنندج: انتشارات کردستان.
- شوان، ئیبراهیم ئه‌حمه‌د (2012) ئه‌ده‌بی کۆنی کوردی، چاپی یه‌که‌م، هه‌ولێر: چاپخانه‌ی زانکۆی سه‌لاحه‌ددین.
- صالح، دیمه‌ن عه‌بدوڵلا (2023) شیوازی گیرانه‌وه‌ له‌ رۆمانی (داگیرکردنی تاریکی) به‌ختیار عه‌لیدا، چاپی یه‌که‌م، سلیمانی: چاپخانه‌ی پاندا.
- عه‌بدوڵلا، ئیدریس (2013) کۆ وانه‌کانی په‌وانییژی، چاپی یه‌که‌م، هه‌ولێر: چاپخانه‌ی مناره‌.

- کانی (1980) دیوانی کانی، به‌غداد: چاپخانه‌ی الحوادث.
- کانی، عبدالجبار آغای (۲۰۷۳) له‌یله و مه‌جنوون، چاپی دووهم، هه‌ولیز: چاپخانه‌ی کوردستان.
- گهردی، ژوان عبدالسلام عه‌زیز (2022) شیواناسی ئەدەب، چاپی یه‌که‌م هه‌ولیز: چاپخانه‌ی ئاویر.
- گهردی، عه‌زیز (۲۰۱۴) کیشناسی کوردی، چاپی یه‌که‌م، هه‌ولیز: چاپخانه‌ی نارین.
- گهردی، عه‌زیز (۱۹۷۲) ره‌وانیژی له ئەدەبی کوردیدا، به‌رگی یه‌که‌م (البیان)، چاپی یه‌که‌م، به‌غدا: چاپخانه‌ی نیشتمانی.
- گهردی، عه‌زیز (1975) ره‌وانیژی له ئەدەبی کوردیدا، به‌رگی دووهم (البیان)، چاپی یه‌که‌م، هه‌ولیز: چاپخانه‌ی شاره‌وانی.
- مسته‌فا، ئیدریس عه‌بدوللا (2011) لایه‌نه ره‌وانیژییه‌کان له شیعری کلاسیکی کوردیدا، هه‌ولیز: چاپخانه‌ی حاجی هاشم.
- فرج، ملا (1951) لیلی و مجنون، به‌غدا: چاپخانه‌ی معارف.
- ئەمین، نه‌وشیروان مسته‌فا (2012) به‌دهم ریکه‌وه گۆلچنین، کتییی یه‌که‌م، به‌رگی یه‌که‌م، لبنان: الدار العربية للعلوم ناشرون.

ب- گۆفار:

- مسته‌فا، ئیدریس عه‌بدوللا (2008) داستان له ئەدەبی کوردیدا، گۆفاری ئەکادیمی کوردی، ژماره (7)، هه‌ولیز، لاپه‌ره 257-312
- مسته‌فا، ئیدریس عه‌بدوللا (2007) به‌یت و تیوره‌کانی هۆنینه‌وه‌ی به‌یت له ئەدەبیاتی میلی کوردیدا ، ئەکادیمیای گۆفاری زانیاری کوردستان ژماره (5) هه‌ولیز، لاپه‌ره 151-190

ب- فه‌ره‌نگه‌کان:

- خال، شیخ محمد (2005) فه‌ره‌نگی خال، چاپی یه‌که‌م، هه‌ولیز: وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده.
- موکریان، گیوی (1999) کوردستان، چاپی دووهم، هه‌ولیز: ده‌زگای ئاراس.

ب- ده‌ستنوس:

- کانی، ده‌ستنوس، دیوانی کانی، گردو کۆی، موفق کانی دۆغره‌مه‌چی.

ب- ویسایت:

- ئاغا، عه‌لی که‌مال باپیر (2024) شیرین و خوسره‌و، مالپه‌ری کوردپیدیا.

دووهم: به‌زمانی عه‌ره‌بی:

- إبراهیم، محمد حمدی (1994) نظریة الدراما الاغریقیة. مصر: مطبعة الشریكة المصریة العالمیة للنشر - لونیجیمان.

سینهم: به‌زمانی فارسی :

- شمیسا، سیروس (1383) انواع ادبی چاپ چهارم، تهران: نشر میترا.
- مدریسی، فاطمه (1390) فرهنگ توصیفی نقد و نظریه‌های ادبی، چاپ اول.
- میرصادقی، جمال (1393) شناخت داستان. تهران: مؤسسه انتشارات علمی و فرهنگی.

صورة قصة (ليلي والمجنون) في شعر الشعراء الكرد الكلاسيكيين، جبار آغا الكاني نموذجاً

بكر شاكِر عبدالله

حسين عمر حمدامين

قسم اللغة الكردية، كلية التربية الأساسية، جامعة صلاح الدين- أربيل، حكومة

قسم اللغة الكردية، كلية التربية الأساسية، جامعة صلاح الدين- أربيل، حكومة إقليم كردستان، العراق

bakir.abdullah@su.edu.krd

huseein.hamadameen@su.edu.krd

المخلص:

الحكاية كنوع أدبي هي قصيدة طويلة موزونة بموسيقى خاصة تحكي تاريخ الأحداث وسير الأبطال وبطولات الشعوب والأمم بأسلوب أدبي يختلف عن الكلام العادي. الحكاية الكردية جزء مهم وأصيل من الأدب الكردي له جذور عميقة في التاريخ الثقافي الكردي. منذ القدم استخدم الشعراء الأكراد الحكاية كتراث ثقافي لسرد قصص البطولة والحب والصراعات بين القبائل والعشائر. في اللهجات (الغوراني، اللورية، الكرمانجية العليا، الكرمانجية السفلى) تشكل جزءاً أساسياً من الأدب وتكتب بشعر المثنوي. حكايات مثل (مم وزين) للخاني و(خج وسيامند) و(دمدم) من أشهر النماذج. هذا البحث بعنوان (قصة (ليلي والمجنون) في شعر الشعراء الأكراد الكلاسيكيين، (قصة جبار آغا كاني) كنموذج) يتكون من مقدمة وقسمين. القسم الأول نظري ويشمل محورين: الأول المصطلحات والمفاهيم وتعريف الحكاية. المحور الثاني تاريخ الحكاية في الأدب الكردي حسب لهجات اللغة الكردية. القسم الثاني عملي بالكامل ويتضمن حكاية (ليلي والمجنون) للكاني وملخص وشكل ومضمون الحكاية عند الكاني، وأخيراً عرض النتائج التي تتضمن عدة نقاط، وترتيب المصادر حسب تصنيف المصادر المستخدمة، وعرض الملخص باللغتين العربية والإنجليزية.

الكلمات المفتاحية: قصة، تاريخ الأدب، ليلي ومجنون، كاني

The Image of the Epic of (Layla and Majnun) in the Poetry of Classical Kurdish Poets, with Jabbar Agha al-Kani as a Model

Huseein Omer Hamadameen

Department of Kurdish Language, College of Basic Education, Salahaddin University – Erbil
Kurdistan Region, Iraq

huseein.hamadameen@su.edu.krd

Bakir Shakir Abdullah

Department of Kurdish Language, College of Basic Education, Salahaddin University – Erbil
Kurdistan Region, Iraq

bakir.abdullah@su.edu.krd

Abstract

The narrative tale as a literary genre is a long, metered poem with distinctive musicality that recounts the history of events, the biographies of heroes, and the heroic deeds of peoples and nations in a literary style that differs from ordinary speech. Kurdish narrative tales constitute an important and authentic part of Kurdish literature with deep roots in Kurdish cultural history. Since ancient times, Kurdish poets have used narrative tales as cultural heritage to tell stories of heroism, love, and conflicts between tribes and clans. In the dialects (Gorani, Lure, Northern Kur Manji, Southern Kur Manji), they form a fundamental part of literature and are written in Mansavi poetry. Tales such as (Mem and Zin) by Khani, (Khaj and Siam and), and (Dam dam) are among the most famous examples. This research, entitled "The Story of (Layla and Majnun) by Jabbar Agha al-Kani as a Model" consists of an introduction and two sections. The first section is theoretical and includes two axes: the first covers terminology, concepts, and the definition of narrative tales. The second axis examines the history of narrative tales in Kurdish literature according to Kurdish language dialects. The second section is entirely practical and includes the tale of (Layla and Majnun) by al-Kani, along with a summary, form, and content of the tale according to al-Kani. Finally, it presents the results which include several points, the arrangement of sources according to the classification of sources used, and the presentation of the abstract in both Arabic and English.

Keywords: Story, History of Literature, Layla and Majnun, Kani